

Litteraturgranskningar

MATS LUNDSTRÖM: *Politikens moraliska rum. En studie i F. A. Hayeks politiska filosofi*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 116. Stockholm 1993: Almqvist & Wiksell International.

Hva mente egentlig Hayek?

Opposisjon ved Mats Lundströms offentlige forsvar av avhandlingen *Politikens moraliska rum*. En studie i F. A. Hayeks politiske filosofi, Uppsala Universitet, den 23. april 1993.¹

1. Innledning

Med "politikkens moralske rom" sikter Mats Lundström til spillerommet for moralsk begrunnede forsøk på å påvirke samfunnsutviklingen ved hjelp av politiske virkemidler: lover, bestemmelser, planinstrumenter, etc. Hvor stort er dette spillerommet? Hvor stor er menneskenes mulighet til å forme samfunnet gjennom skapende politisk handling? I hvilken grad er det et politisk ansvar å skape et godt samfunn? Friedrich August Hayeks forfatterskap har spesiell interesse når det gjelder å besvare disse spørsmålene, fordi Hayek i utgangspunktet går svært langt i retning av å benekte at det finnes et spillerom for skapende politikk. Til grunn for hans tenkning ligger en antagelse om at det ikke kan være et politisk ansvar å skape et godt samfunn.

Lundströms hensikt er å beskrive "det moralske rom som uttrykkes i Hayeks politiske filosofi" (s. 25).² Alment tenker han seg at man "ved hjelp av dette begrepet [moralisk rom] kan operasjonalisere den opplevelse av moralsk ansvar som politiske idéer kan gi opphav til hos en aktør som handler ut fra disse idéene" (s. 24). Hans avhandling faller i fem

deler. Kapittel 1 redegjør for begrepet 'politikens moralske rom'. Deretter følger tre kapitler som drøfter Hayeks politiske teori. Kapittel 2 behandler den positive teorien om hvilke faktorer som bestemmer samfunnets utvikling, og hvilke mekanismer vi må sette vår lit til om vi ønsker et godt samfunn – skapende politisk handling eller de utilsiktede bivirkningene av historiens gang. Kapittel 3 diskuterer Hayeks teori om det gode samfunn. Kapittel 4 drøfter Hayeks fremgangsmåte for å begrunne denne teorien, dvs. hans metaetiske premisser. Endelig sammenfatter kapittel 5 analysen av Hayeks posisjon.

Jeg har to almene kommentarer til de tre kapitlene som legger grunnlaget for Lundströms fortolkning av Hayek-kapitlene 2– 4. For det første begynner de så å si bakfra: Kapittel 2 diskuterer Hayeks syn på hvordan vi i praksis bør gå frem for å få et godt samfunn, mens kapittel 3 forklarer hva det gode samfunn består i, og kapittel 4 forteller hvordan vi skal kunne finne ut hva det gode samfunn består i. Dette innebærer at Lundström må omtale Hayeks normative teori før han detalj forklarer hva den går ut på og hvilket grunnlag den hviler på. Denne fremgangsmåten kan rent alment virke problematisk, men i dette tilfellet er den velvalgt. Det er i sin positive teori – i teorien om hvordan samfunnsmessige institusjoner utvikles – at Hayek yter et vesentlig bidrag til politisk tenkning. Hans normative og metaetiske teori er temmelig upresis og ubearbeidet. Men den hører med i bildet og forvarer sin plass som tema for en avhandling om Hayek. Likevel – og dette er min andre almene kommentar til avhandlingens sentrale kapitler – bruker Lundström store deler av kapittel 3 og kapittel 4 til å behandle spørsmål som er Hayek helt eller delvis ivedkommende. Især gjelder dette den lange diskusjonene av metaetiske problemstillinger i kapittel 4. Det er utvilsomt en

interessant og opplysende diskusjon, men Hayeks forfatterskap er ikke det beste utgangspunkt for å gi seg i kast med de aller mest subtile grunnlagsproblemer i moralfilosofi.

Hayek formulerer sin politiske teori i opposisjon til *rasjonalistisk konstruktivisme* – den oppfatning at "menneskelige institusjoner vil tjene menneskelige formål bare hvis de bevisst er blitt utformet for å tjene disse formålene, ... og at vi bør omforme samfunnet og dets institusjoner på en slik måte at alle våre handlinger helt og holdent styres av kjente formål" (Hayek I, ss. 8 – 9).³ Denne oppfatningen rommer en historiefilosofisk tese: enhver formålstjenlig institusjon er skapt for sitt formål – og et normativt prinsipp: menneskene bør skape et system av institusjoner som tjener menneskelige formål best mulig. Begge elementer forutsetter en konstruktivistisk grunnpremiss: det er mulig å skape sosiale institusjoner som tjener menneskelige formål.

Hayek avviser først den historiefilosofiske konstruktivisme. Han hevder at "[m]ange av de samfunnsmessige institusjoner som er uunnværlige betingelser for at menneskene skal nå sine bevisste mål på en vellykket måte, er resultater av skikk og bruk, vane eller regler som menneskene hverken har skapt eller overholder med slike mål for øye" (Hayek I, s. 11). Dette historiesynet kan kalles *evolusjonisme*. Det innebærer ikke at *ingen* betydningsfulle institusjoner er skapt med overlegg for å tjene de hensikter de tjener, men at mange institusjoner ikke er blitt til på denne måten. De er isteden utilsiktede biprodukter av forskjellige former for menneskelig aktivitet som har hatt helt andre siktemål enn å skape slike institusjoner. Institusjoner som er vokst frem på evolusjonistisk vis fyller sine gode funksjoner uten at folk i alminnelighet er klar over hvordan de virker. Ut fra dette historiesynet avviser Hayek konstruktivismen som normativt prinsipp. Menneskene bør ikke forsøke å skape et system av gode institusjoner fordi de ikke vil klare det, hvor fristende det enn kan være å drive skapende virksomhet i tillit til den sosiale allmakt (Hayek I, ss. 11 – 12).

Slik fremstår i alle fall Hayeks posisjon ved første øyekast. Lundströms viktigste anlig-

gende er å undersøke om det egentlig er dette Hayek mener. Den viktigste tesen i *Politikens moraliska rum* er at Hayeks evolusjonisme i virkeligheten er et ideologisk røkteppe forfatteren legger over sitt sanne standpunkt, som ved nærmere ettersyn viser seg å være rasjonalistisk og konstruktivistisk. Før vi kommer dit, skal det imidlertid sies noen ord om Lundströms behandling av Hayeks moralfilosofi.

2. Hayek som moralfilosof

Hayek fraråder konstruktivistiske prosjekter fordi han tror de vil slå feil i den forstand at de ikke vil lykkes i å skape institusjoner som vil "tjene menneskelige formål". Hva vil det si at institusjoner tjener menneskelige formål? Svaret på dette spørsmålet forteller oss hvor Hayek står som moralfilosof. De menneskelige formål han har i tankene er individuelle og varierte – hele mangfoldet av interesser og verdier som folk finner det for godt å forfølge. Samfunnsmedlemmenes eneste felles formål er "det rent instrumentelle som består i å sikre dannelsen av en abstrakt orden som ikke fyller et bestemt formål, men øker alles mulighet til å nå sine respektive mål" (Hayek II, s. 100). I vurderingen av hvorvidt institusjoner tjener menneskelige formål, siktes det altså til en hvilken som helst, tilfeldig valgt persons sjansetil å oppnå det han eller hun ønsker. Det som teller er at denne sjansen er så stor som mulig. "The Good Society is one in which the chances of any one selected at random are likely to be as great as possible" (Hayek II, s. 132).

Hayeks posisjon gir sterke assosiasjoner til *utilitaristisk* tenkning. Lundström betegner således Hayeks verditeori som "probabilistisk utilitarisme", og det var John Gray som først hentydet til denne karakteristikken med en bemerkning om at Hayeks "nyttekriterium ... er probabilistisk og preferansebasert".⁴ Den mest treffende betegnelsen er derfor probabilistisk preferanseutilitarisme. Det synes som om Hayeks nærmeste åndsfrende blant erklærte utilitarister, er John C. Harsanyi.⁵ Lundström sier riktignok noe annet: "Harsanyi antar at en rasjonell aktør velger det samfunn som har den høyeste *gjennomsnittelige* nytte (i form av

preferansetilfredsstillelse). Hayek antar i stedet at en rasjonell aktør velger det samfunn hvor sjansen for et ukjent individ til å maksimere sine preferanser er størst" (ss. 123 -124). Men her er det ingen motsetning. Det Hayek mener med et "ukjent individ" er en "tilfeldig valgt" person. Han stiller opp det mål å øke, "for any person picked at random, ... his chances of attaining his ends" (Hayek, II, s. 114). Å øke en tilfeldig valgt persons sjanse til å tilfredsstille sine preferanser, er ensbetydende med å øke den gjennomsnittelige sannsynlighet for preferansetilfredsstillelse i den gruppe denne personen er hentet fra.⁶

Hvordan begrunner Hayek sin utilitaristiske posisjon? Før jeg svarer skal jeg si noe alment om moralsk begrunnelse, i tilknytning til kapittel 4 i Lundströms avhandling. Her skiller det i grove trekk mellom to tilnærminger til moralsk begrunnelse. (I virkeligheten er distinksjonen langt flere, men en grov todeling får frem det vesentlige.) Den ene tilnærmingen går ut på at verdier *oppdages*. Ved første øyeblikk kan det se ut som om naturrettsenkere gjør sine overveielser på denne måten. De sier at et menneske skal granske sitt hjerte og sinn for å finne ut hvilke plikter og rettigheter som er nedlagt der i form av en evig, naturlig lov. Den andre tilnærmingen går ut på at verdier *velges*. For en eksistensialist er således valget vilkårlig i den forstand at det ikke finnes intersubjektivt gyldige grunner for å velge noe bestemt. Lundström oppfatter den siste tilnærmingen som uttrykk for en større opplevelse av valgfrihet og følgelig en større opplevelse av ansvar for moralske holdninger. Politikens moralske rom vil være større for en person som gjør verditeoretisk overveielse til et spørsmål om å skape en normativ standard, enn for en person som ser det som et spørsmål om å avdekke moralske fakta – finne den standard som er skrevet inn i menneskenes hjarter og sinn fra før av. Den siste, sier Lundström (s. 34), står "i en lydighetsrelasjon til en ytre normkilde", mens den første er "sin egen normgiver".

Jeg er usikker på hvor fruktbart det i alminnelighet er å betrakte moralsk begrunnelse fra denne synsvinkel – som et spørsmål om større

eller mindre grad av ansvarstagen for moralske standpunkter. De fleste interessante posisjoner er hybrider, som på den ene side påberoper seg ulike former for faste holdpunkter – enten det er fornuften eller den moralske sans eller Guds bud – og på den annen side åpner for et betydelig innslag av skapende tankevirksomhet i verditeoretiske resonnementer. Ta en naturrettsenker som Thomas Aquinas. For ham fremstår den naturlige lov som et sett av forholdsvis abstrakte og generelle normer. I Guds evige lov finnes riktignok detaljerte forskrifter om rett og galt, men menneskene har mangelfull kunnskap om enkelhetene i disse forskriftene. Dette innebærer at den naturlige lov må suppleres med et menneskeskapt lovverk som gir spesifikke regler for alle konkrete omstendigheter som kaller på normativ regulering. Derfor blir i siste instans den skapende tankevirksomhet det dominerende element i Aquinas' verditeoretiske overveielser.⁷

La oss likevel betrakte Hayeks teori i lys av distinksjonen mellom moralsk tenkning som skaper- og oppdagervirksomhet. Lundström sammenlikner teorien med Humes, som i sin tur sies å representere en "rudimentær form for utilitarisme" (s. 176). Den støtter seg på en velferdsbasert standard uten å begrunne den i et systematisk, filosofisk resonnment. Det er utvilsomt treffende å trekke en parallell mellom Hayek og Hume på dette punkt, men Hayeks og Humes metaetiske premisser er ikke så rudimentære som Lundström vil ha det til. Om Hayek sier Lundström at han tar utgangspunkt i en verdi som "uttrykker et subjektivt valg" (s. 190). Han går rett og slett ut fra at det er *ønskelig* at folk overlever og får tilfredsstilt sine preferanser. "Mer komplisert enn dette er ikke Hayeks moralfilosofi. Det han påberoper seg som en ytterste verdi er et subjektivt ønske om overlevelse og preferansetilfredsstillelse" (s. 190). Jeg tror imidlertid Hayek er mer komplisert enn som så. Man kan begynne med å spørre *hvem* som står bak det subjektive ønske han gjør til grunnpremiss for sine moralske vurderinger. Hvem ønsker at folk skal overleve og finne tilfredsstillelse for sine preferanser? Er det Hayeks personlige ønske? Det er

det også, men det er først og fremst et ønske som Hayek oppfatter som helt alment. Det er "vi" – folk i alminnelighet – som anser det som viktig at de sosiale institusjonene skaper en sosial orden som gjør det mulig å tilfredsstille et bredt spektrum av preferanser.

The 'values' which the rules of just conduct serve will thus not be particulars but abstract features of an existing factual order which men will wish to enhance because they have found them to be conditions of the effective pursuit of a multiplicity of various, divergent, and unpredictable purposes (Hayek, I, s. 105).

Med fare for å lese for mye inn i denne formuleringen, forslår jeg at Hayeks metaetiske grunnpremiss kan formuleres på følgende måte: De verdier som skal danne grunnlag for moralske vurderinger, er de verdier folk i alminnelighet anser som viktige. En tilsvarende idé finnes hos Hume, som grunngir at bestemte handlinger eller institusjoner er som de bør være ved å vise til at det faktisk er vanlig å betrakte dem på denne måten. Det normative spørsmålet om hvordan ting bør være er uløselig forbundet med det empiriske spørsmålet om hvordan folk mener de bør være. Hume sier f. eks. at en persons karakter inneholder akkurat så mye last eller dyd som alle og enhver tillegger den.⁸ Det finnes med andre ord en "ytre normkilde" for Hume, nemlig den alminnelige mening, og Hume går ut fra at menneskene i sin alminnelighet er så like at deres moralske vurderinger stort sett er samstemte. Hayek ser ut til å begrunne sin utilitaristiske posisjon på samme måte, og hans bruk av "subjektivt valg" som grunnpremiss i sin verditeori er derfor mindre endefrem enn Lundström mener (s. 190). Resonnement ligger i realiteten nærmere den oppdagende enn den skapende form for grunnleggelse.

3. Hayek som fordekt rasjonalist og konstruktivist

I lys av det som er sagt ovenfor, kan Hayeks posisjon oppsummeres slik: (i) Det viktigste kjennetegn ved det gode samfunn er at det har

institusjoner som maksimerer sosial velferd. (ii) Dette er bare mulig hvis institusjonene er blitt til av seg selv, og ikke er skapt ut fra et bevisst mål om å maksimere velferd. Jeg skal nå ta for meg siste del av denne tesen, som er tema for kapittel 2 i Lundströms avhandling.

Det første spørsmålet er hvilken funksjon Hayek tenker seg at sosiale institusjoner må fylle for å gi opphav til størst mulig sosial velferd. Svaret er at de må gjøre det mulig for folk å tilpasse seg omgivelsene – både den fysiske ressursituasjon og de menneskelige handlingsmønstre i samfunnet de lever i. Å tilpasse seg omgivelsene vil si å utnytte tilgjengelige ressurser på en effektiv måte og danne seg sikre forventninger om hvordan andre mennesker vil reagere på det man gjør.⁹ Når slik tilpasning finner sted, råder *orden* i et samfunn i den forstand at folks forventninger stort sett *slår til*.

Hvordan kommer orden i stand? Hayek sier at det ikke kan skje gjennom bevisst utforming av institusjoner som er innrettet på å befordre menneskenes tilpasning til omgivelsene. En *skapt* orden er ikke mulig; den optimale tilpasning til omgivelsene kan bare oppstå som et utilsiktet biprodukt av handlinger som ikke tar sikte på å skape slik tilpasning. Den må være en *spontan* orden. Begrepet 'orden' er for Hayek synonymt med 'spontan orden' når det gjelder den tilpasning som skjer innenfor et stort sosialt system. Å snakke om en skapt sosial orden er så å si gjøre seg skyldig i en selvmotsigelse. Lundström fortjener ros for sine oppklarende kommentarer til Hayeks begrepsbruk på dette punkt.

Hayeks evolusjonistiske tese om spontan orden begrunnes ved hjelp av en annen, helt avgjørende antagelse: tesen om skjult kunnskap. Hele resonnementet kan oppsummeres i fem punkter: (1) For at sosial orden skal oppstå, må medlemmene av et samfunn hver for seg ha omfattende kunnskaper om mange sider ved samfunnslivet. (2) Hvis reglene som regulerer folks atferd oppstår av seg selv, vil folk handle ut fra den kunnskap som er nødvendig for optimal tilpasning, men (3) de vil for en stor del gjøre det uten å vite at de gjør det, og reglenes innhold vil i stor grad varieres fra person til

person. (4) Fordi den kunnskap som rommes i regler som beforder optimal tilpasning er uar- tikulert og spredt, lar den seg ikke samle på ett sted, dvs. hos politiske myndigheter; derfor er en skapt orden en umulighet. (5) Ved å tillate folk å handle ut fra regler som er oppstått av seg selv, sikres spontant orden.

Dette er det konvensjonelle bildet av Hayek. Han fremstår som en eksponent for hva vi kan kalle betinget utviklingsoptimistisk fatalisme. Samfunnet vil utvikle seg jevnt og trutt i positiv retning hvis ikke menneskene griper inn i samfunnsutviklingen med bevisste forsøk på styre denne i bestemte retninger. Slike forsøk vil ikke bare mislykkes i å forbedre samfunnet, de vil forverre det. Menneskenes skjebne blir med andre ord god med mindre de prøver å ta den i egne hender. "Ikke sjelden", sier Lundström (s. 84), "gir ... Hayek uttrykk for en slags optimistisk skjebnetro med metafysiske for- tegn." Men hans viktigste tese er at Hayek, når det kommer til stykket, slett ikke setter sin lit til skjebnen. Bildet av ham som evolusjonist, anti-rasjonalist og anti-konstruktivist er misvisende. Det kan "på overflaten" synes som om "Hayek benekter muligheten av må- linnrettet rasjonalitet i politikken", men "ved nærmere granskning av hans teori fremstår den som en gjennomtenkt strategi for å nå et visst mål" (s. 61). Det som angivelig kommer til syne ved nærmere granskning, er at Hayek selv mener å ha kunnskap som kan danne grunnlag for rasjonell politisk handling. Han anbefaler "bevisst passivitet", dvs. fravær av politiske inngrep i samfunnslivet. Derved viser han, sier Lundström (s. 78), "hvordan man kan tilpasse sin politikk til hvordan samfunnet faktisk fungerer. I så måte er han like 'kon- struktivistisk' som de sosialistiske planøkonome- ne." Hayek forfekter "en teori som riktig- nok peker ut grenser for politikken, men dette skiller den ikke fra annen konstruktivisme" (s. 76).

Tesen om at Hayek ikke er den anti-rasjona- list og anti-konstruktivist han gir seg ut for å være, må umiddelbart korrigeres på ett punkt. Lundström bruker distinksjonene rasjonalis- me/anti-rasjonalisme og konstruktivisme/ anti-konstruktivisme synonymt, mens Hayek

eksplisitt avviser at anti-konstruktivisme er identisk med anti-rasjonalisme. Han skiller mellom to typer rasjonalisme – en konstruktivistisk, som bygger på tanken om at den "be- visste fornuft bør styre hvert enkelt handling", og en evolusjonistisk rasjonalisme, som vil vise "i hvilken utstrekning [fornuften] bør set- te sin lit til andre krefter som den ikke helt kon- trollerer" (Hayek I, s. 29). Den konstruktivistiske rasjonalisme begår den feil å "overvrur- derer fornuftens muligheter"; den "avviser at fornuften må disiplineres fordi den lurar seg selv til å tro at fornuften direkte kan mestre alle enkelheter" (Hayek I, s. 33). Det er fornuftens overmot – "the *hubris* of reason" – Hayek ad- varer mot.

Men Lundström kan likevel ha rett i sitt opp- gjør med det konvensjonelle bildet av Hayek. Når det kommer til stykket, er kanskje ikke Hayeks evolusjonistiske rasjonalisme vesens- forskjellig fra den konstruktivistiske rasjona- lisme han vil til livs. For å få svar, kreves en nærmere granskning av det Lundström kaller hans "antirasjonalistiske anbefalinger" (som istedet burde kalles anti-konstruktivistiske an- befalinger). Denne vil bli foretatt nedenfor.

Før vi kommer så langt, er det imidlertid et annet spørsmål som trenger seg på. Hvorfor avviser Hayek konstruktivismen hvis det er riktig, som Lundström mener, at Hayek selv er en konstruktivist? Er hans argumentasjon sim- pelthen inkonsistent? Lundströms svarer be- nektende. Argumentasjonen er ikke inkonsis- tent, men fremstår først som konsistent når man tar hensyn til at den utvikles som et reson- nement på to plan. På den ene side tror Hayek at politisk styring er både mulig og ønskelig, på den annen side propagerer han for den holdning at styring er umulig og at man ikke bør forsøke å skape et godt samfunn. Grunnen er at samfunnet blir bedre hvis denne hold- ningen slår rot enn om folk oppmuntres til å drive skapende politikk. Hayek forfekter med andre ord ikke et anti-konstruktivistisk stand- punkt fordi det er sant, men fordi det er for- målstjenlig. *Sannheten* er at det finnes et bety- delige spillerom for skapende politisk hand- ling. Lundström sier: "På det første nivået ut- trykkes den egentlige normative teorien; på

det andre nivået angis institusjoner og regelverk som maksimerer de verdiene som stipuleres på det første nivået. Til disse instrumentelle regelverk hører også individenes disposisjoner og handlingsmotive" (s. 124). Det er angivelig en "grunnleggende spenning mellom et teoretisk og et ideologisk formål i Hayeks forfatterskap. Antirasjonalismen er en oppfordring til en bestemt måte å forholde seg på – en oppfordring som grunnes på en rasjonell kalkyle. Noen ganger opphører Hayek med å bære denne antirasjonalistiske 'masken' og oppfordrer til bevisst å konstruere institusjoner" (s. 106).

Jeg oppfatter dette som en sterk, nesten oppsiktsvekkende påstand. Den innebærer at Hayek gjør seg til talsmann for et annet standpunkt enn han selv bekjenner seg til. "Hayeks prosjekt går dels ut på å formulere visse almene normative teser, dels ut på å innpode visse *forestillinger* hos politiske aktører – forestillinger som er instrumentelt hensiktsmessige ut fra hans egen grunnleggende normative teori" (s. 130). Den form for skapende politikk Hayek tror på, har størst utsikt til å komme istand i et samfunn hvor det råder generell skepsis til politisk skapervirksomhet. Det kan innebære at "at Hayek hevder at idéen I er feilaktig, ikke fordi den i grunnen er feilaktig, men fordi det ikke er hensiktsmessig at politiske aktører tror på I" (s. 130). Således er det konstruktivistiske standpunkt ikke feilaktig, men farlig, fordi politiske aktører som tror på sin skaperevne lett tar feil av empiriske forhold og setter i gang tiltak som fører galt avsted. Forskjellen mellom Hayek og Keynes er at de har ulike mål som bunner i ulikheter med hensyn til "hva de anser for å være mulig å oppnå" (s. 109), og av frykt for folk av Keynes' støpning vil Hayek spre den forestilling at ingenting er mulig.

Det er to måter Lundström kan ta feil på i sin utlegning av Hayek. For det første kan det være galt at Hayeks normative teori – altså den teori Hayek selv bekjenner seg til – egentlig representerer et konstruktivistisk perspektiv. For det andre kan Lundström ta feil når han hevder at denne spenningen skyldes at Hayek opererer på to nivåer – et teoretisk og et ideologisk. Det finnes en annen mulig forklaring

på at noen sier én ting og mener noe annet, nemlig at resonnementet er inkonsistent.

4. En alternativ utlegning

Hayek anbefaler, ifølge Lundström, "målinnrettet passivitet" (s. 107). Det vil for det for det første si at staten ikke skal føre en intervensjonistisk politikk. "Utviklingen forstyrres gjennom en intervensjonistisk politikk, hevder Hayek" (s. 109). Staten skal "ikke ta ansvar for oppfyllelsen av mål som krever styring av økonomiske og sosiale prosesser ... En politisk aktør bør overhodet ikke stille opp konkrete målsetninger" (s. 63).

Hva betyr det siste? Jeg tror det best kan forstås på bakgrunn av en distinksjon mellom to typer regler eller institusjoner: grunnleggende sosiale institusjoner – f. eks. lovverket – og konkrete handlingsregler, dvs. de rettesnorer og innarbeidede vaner som styrer folks gjøren og laden i ulike roller og på forskjellige områder – i familien, organisasjonslivet og innenfor økonomisk virksomhet. Det at politiske myndigheter ikke bør stille opp "konkrete målsetninger", innebærer formodentlig at de ikke skal forsøke å påvirke innholdet i konkrete handlingsregler gjennom målrettet inngripen i folks hverdag. Den praksis som følges i ulike deler av samfunnslivet, må få lov å utvikle seg uten påvirkning fra politiske instanser som mener å vite hvordan folk vil være best tjent med å leve i familien, utøve sitt yrke, tilbringe sin fritid, osv. Målinnrettet passivitet innebærer at samfunnets indre liv ikke må styres på samme måte som man styrer aktiviteten i en organsiasjon, hvor "ethvert individ plasseres i en fastsatt struktur etter ordre og reglene han må følge avhenger av hvilken plass han er blitt tildelt og hvilke særskilte mål han er satt til å ivareta av den myndighet som gir ordre" (Hayek I, s. 49).

Hayek er en gjennomført anti-konstruktivist på dette punkt. Han avviser konsekvent muligheten og ønskeligheten av en intervensjonistisk politikk i betydningen av detaljert styring av ulike sider ved samfunnslivet, især økonomisk virksomhet. Det er først når vi flytter blikket fra konkrete handlingsregler til sam-

funnets grunnleggende institusjoner, at Hayeks anti-konstruktivisme fremstår i et problematisk lys. Hayek er, ifølge Lundström, ”åpen for muligheten av bevisst å skape spontane ordninger” (s. 105), og ”[s]pørsmålet er hva som er forskjellen på å forsøke å nå konkrete mål og å skape forutsetningene for å nå konkrete mål” (s. 108). Etter Lundströms syn er det ingen forskjell.

For å finne ut om han har rett på dette punkt, må vi først se nærmere på hvordan tanken om å skape institusjoner som beforder spontan orden kommer inn i Hayeks teori. Den henger sammen med hans *liberalisme*. Tidligere har vi hørt at spontan orden forutsetter at den sosiale samhandling reguleres av institusjoner eller regler som er blitt til av seg selv. Dette er den evolusjonistiske tesen om spontan orden. Men Hayek sier også at ”[d]et er denne bokens tese at en tilstand av frihet hvor alle har rett til å bruke sine kunnskaper for sine respektive formål, bare begrenset av lovregler som alle er underlagt på samme måte, gir alle den størst mulige utsikt til å nå sine mål; og et slikt system vil trolig komme i stand bare hvis all politisk autoritet, innbefattet den autoritet som flertallet av folket utøver, er bundet i sin utøvelse av tvangsmakt av almene prinsipper som folket i fellesskap kjenner seg forpliktet av” (Hayek I, s. 55). Den beste betingelse for orden og maksimal menneskelig måloppnåelse er altså institusjoner som gir hver og én omfattende personlig *frihet*. I konkrete ordelag vil dette si at statsmakten ikke skal forsøke å regulere sosial samhandling gjennom diskresjonær påvirkning av enkeltmenneskers handlingsvalg.

Hva nå om institusjoner som blir til av seg selv, ikke har form av frie institusjoner? I så fall kan Hayeks teori tilsynlatende motivere ulike normative konklusjoner. Hans evolusjonismen taler for å la utviklingen gå sin gang og respektere etablerte institusjoner inntil de eventuelt forsvinner av seg selv, mens liberalismen ikke går god for et hvilket som helst juridisk og politisk system som den historiske utvikling måtte etterlate i et gitt samfunn. Spørsmålet er om evolusjonismen også åpner for bevisste reformer for å innføre frie insti-

tusjoner i et ufritt samfunn. Det gjør den, ifølge Lundströms tolkning av Hayeks resonnement, og slik sett fortøner resonnementet seg som en avart av konstruktivistisk rasjonalisme. Jeg skal imidlertid argumentere for at denne tolkningen i det vesentlige er gal ved å presentere et alternativ til den.

Den utlegning av Hayeks teori som nå følger, har to hovedpunkter: (i) Frie sosiale institusjoner vil ikke kunne oppstå i et samfunn hvis ikke dets kulturelle tradisjoner huser almen respekt for individuell frihet. (ii) Det er mulig og ofte nødvendig å treffe målrettede tiltak for å påvirke og understøtte utviklingen i retning av frie institusjoner.

Disse punktene forutsetter det skillet som tidligere ble trukket mellom to typer regler – grunnleggende sosiale institusjoner og konkrete handlingsregler, idet begge punkter viser til regler av førstnevnte slag. Jeg skal først utdype (i). Denne antagelsen gjør Hayek umiddelbart etter at han fremsetter det liberalistiske credo at individuell frihet forutsetter at ”all autoritet, innbefattet den makt flertallet av folket utøver, begrenses ... av almene prinsipper som samfunnet er forpliktet overfor”.

Individual freedom, wherever it has existed, has been largely the product of a prevailing respect for such principles ... Freedom has been preserved for prolonged periods because such principles, vaguely and dimly perceived, have governed public opinion. The institutions by which countries in the Western world have attempted to protect individual freedom against progressive encroachment by government have always proved inadequate when transferred to countries where such traditions did not prevail. (Hayek I, s. 55)

Idéen er at frie institusjoner ikke kan oppstå *de novo*; de vokser bare frem hvis de har rot i et samfunns tradisjoner. Men ingen historisk arv, om den er aldri så full av frihetstrang, er en tilstrekkelig betingelse for frie institusjoner. En tradisjonsfestet sans for frihet er ikke nødvendigvis kommet for å bli. Selv i samfunn hvor folkemeningen lenge har lagt et godt grunnlag for frie institusjoner, kan det kultu-

relle jordsmonn gradvis forandres og forringes (Hayek I, s. 62). Dette leder til punkt (ii) – antagelsen om det er mulig og ofte nødvendig å treffe målrettede tiltak for å påvirke og understøtter en utvikling i retning av frie institusjoner. Her finner vi igjen kilden til tvil med hensyn til realiteten i Hayeks erklærte anti-konstruktivisme. Forutsetter ikke (ii) den konstruktivistiske grunnpremiss – troen på at det er mulig å skape institusjoner som tjener menneskelige formål?

I Hayeks fremstilling henger (ii) nøye sammen med (i). Han beskriver utviklingen av frie institusjoner som en to-trinns prosess: først legges grunnlaget for frie institusjoner gjennom utviklingen av en alment positiv holdning til "regler for rettferdig fremferd", dvs. regler som foreskriver respekt for personlig frihet. Dernest kan disse reglene befestes og forbedres gjennom målrettede tiltak. Den skapende virksomhet begrenser seg følgelig til forbedringer av institusjonelle rammer som er oppstått som biprodukter av den løpende historiske utvikling.

Tre spørsmål melder seg: Hva slags institusjonelle forbedringer har Hayek i tankene? Hvordan tenker han seg disse gjennomført? Og hvor viktige anser han dem for å være? To sett av svar kan leses ut av hans resonnement. Jeg skal kalle dem henholdsvis det *svake* og det *sterke* programmet for bevisst institusjonsbygging, og diskutere dem etter tur.

Det svake programmet innebærer at de mulige forbedringer begrenser seg til vedlikehold av frie institusjoner. Slikt vedlikehold er som oftest uunnværlige, og det er regjeringens oppgave (Hayek I, s. 48). Dette programmet er implisitt i Hayeks pålegg om å begrense "den bevisste kontroll av samfunnets almene orden til å håndheve de generelle regler som er nødvendige for dannelsen av en spontan orden" (Hayek I, s. 32). Men begrensingen er ikke absolutt. Det svake program for institusjonsbygging forteller ikke alt Hayek har å si om hvilket bidrag politiske inngrep kan gi til utviklingen av sosiale institusjoner som tjener menneskelige formål. Det finnes også momenter til et sterkt program, og disse gir seg konkret ut-

trykk i hans modell av en ideell konstitusjon. Om denne sier Lundström:

I det første bindet [av *Law, legislation and liberty*] understreker Hayek det fåfengte i å konstruere institusjoner. I det tredje bindet skisserer han en modell for en ideell konstitusjon. Han utvikler konstitusjonalistiske idéer inspirert av de amerikanske grunnlovsfedrene, som utvilsomt hadde til hensikt å konstruere politiske institusjoner. Selv om Hayek ikke tar til orde for en umiddelbar forandring av etablerte institusjoner, er hans skisse uttrykk for et konstruktivistisk prosjekt. Hensikten er å forslå en politisk institusjon som er maksimalt effektiv ut fra hans egen målsetning, nemlig å opprettholde "the Great Society". (s. 106)

Lundström kommer ikke inn på Hayeks detaljerte argumentasjon om den ideelle konstitusjon. Et nærstudium av teksten er imidlertid nødvendig for å forstå den konstitusjonelle modellens karakter, og for å vurdere hvor langt den trekker Hayeks teori i konstruktivistisk retning. Modellens viktigste kjennetegn er et maktodelingsprinsipp som innebærer et skarpt skille mellom den lovgivende og den utøvende del av statsmakten. De to funksjonene skal legges til forskjellige organer, som begge sammensettes og arbeider etter demokratiske retningslinjer, men uavhengig av hverandre. Hayek foreslår med andre ord at det opprettes to representative organer – en lovgivende forsamling og en utøvende forsamling. Den siste skal stå for det daglige styre og stell, mens den første skal gi lover og kontrollere at den siste overholder disse. Videre forutsetter Hayek at lovene er almene og basert på respekt for personlig frihet. En konstitusjonell domstol skal påse at denne betingelsen oppfylles (Hayek III, s. 109).

Lenger behøver vi ikke gå i presentasjonen av Hayeks konstitusjonelle modell. Dens styrke og svakheter som politisk prosjekt er av underordnet betydning i denne sammenheng. Det interessante er hvordan modellen tar seg ut fra et anti-konstruktivistisk synspunkt. Er det sterke program for institusjonsbygging som Hayek her legger opp til, forenlig med hans kritikk av konstruktivisme? Hvis han lan-

serer sin modell som en oppskrift på reorganisering av etablerte, men mangelfulle politiske systemer, inngår den i et prosjekt for nyskaping med umiskjennelig konstruktivistisk preg. Vi skal se at den til en viss grad gjør det, men likevel i det vesentlige holdes innenfor rammen av evolusjonistisk tankegang.

Hayek sier at et skarpt skille mellom den lovgivende og den utøvende makt ikke vil representere en radikal politisk innovasjon i vest-europeisk sammenheng. Den rådende britiske forfatningsform, som innebærer at lovgivningsmyndighet og regjeringsmakt utgår fra den samme forsamling, oppstod i en historisk situasjon hvor utviklingen like gjerne kunne ha gått i retning av streng maktfordeling. Hayek ser nærmere bestemt den form den britiske forfatning etterhvert fikk som én mulig løsning på problemet med å samle alle politisk makt i folkevalgte organer; "en annen løsning på problemet ble faktisk slått frem på i en tidligere fase i utviklingen av representative institusjoner" (Hayek III, s. 106). Han påpeker at kontrollen med den utøvende makt fra først av hvilte på kontroll med statsfinansene, og denne var på slutten av det 14. århundre havnet i Underhuset. Da Overhuset tre hundre år senere godtok at Underhuset alene skulle forvalte statskassen, beholdt det, som landets høyeste rett, den avgjørende kontroll med landets lover. "Hva ville ha vært mer naturlig", spør Hayek, "enn at det annet kammer, når det overlot Underhuset den hele og fulle kontroll med regjeringens løpende virksomhet, til gjengjeld krevde eksklusiv myndighet til å vedta landets lover?" (Hayek III, s. 106). Han svarer at en "slik utvikling ikke var praktisk mulig så lenge Overhuset representerte en liten privilegert klasse. Men i prinsippet kunne en maktdeling med hensyn til funksjoner i stedet for en deling som fulgte klasseskiller gitt oss et resultat som innebar at Underhuset hadde full kontroll over regjeringsapparatet og finansene, men bare kunne bruke tvangsmidler i henhold til de rettsregler Overhuset vedtok" (*ibid.*).

Gjennom denne kontrafaktiske hypotesen om hvordan Storbritannias politiske system kunne ha utviklet seg om ikke klassekonflikter hadde stått i veien for en "naturlig" konsti-

tusjonell løsning, vil Hayek vise at hans modell av en ideell forfatning ikke er en institusjonell nyskaping. Hans konstitusjonelle modell bygger på idéer som tidlig kan spores i britisk tradisjon. Han legger ikke opp til sosiale innovasjoner, men vil restituere tapte historiske muligheter. Det er ikke, slik Lundström hevder, snakk om "radikale forslag" som "understreker det konstruktivistiske i [Hayeks] prosjekt" (s. 109).

Men resonnementet om britisk konstitusjonshistorie følges opp med bemerkninger som ikke så lett lar seg fortolke langs de linjer som nettopp ble antydnet. Disse bemerkningene gjelder land utenfor den engelsktalende verden og Nord-Europa, som "aldri har beholdt en forfatning lenge nok til at den er blitt en rotfestet tradisjon", og som mangler den "bakgrunn av tradisjoner og oppfatninger som har holdt liv i forfatningene i de mer heldigstilte landene, ofte uten at de eksisterte i skreven form" (Hayek III, ss. 107 – 108). Også i disse landene er en demokratiseringsprosess underveis, men den vil ikke føre frem med mindre prinsipper for maktdeling knesettes i skrevne konstitusjonelle bestemmelser.

We have no right to assume that the particular forms of democracy which have worked with us must also work elsewhere. Experience seems to show that they do not. There is, therefore, every reason to ask how those conceptions which our kind of representative institutions tacitly presuppose can be explicitly put into such constitutions. (Hayek III, s. 108)

I disse bemerkningene tar Hayek til orde for innovativ institusjonsbygging – innføring av en grunnlov som ikke henter sine retningslinjer fra noen del av den politiske tradisjon i det land grunnloven skal gjelde. Hensikten er tvert imot å tilføre dette landet institusjoner som ikke vil kunne utvikles av seg selv. At noe slikt skulle være mulig, strider klart mot punkt (i) i min utlegning av Hayek. Det bryter med antagelsen om at frie sosiale institusjoner ikke vil oppstå i et samfunn hvis ikke dets kulturelle tradisjoner huser almen respekt for individuell frihet. På dette punkt går det sterke program

for institusjonsbygging utover rammen for Hayeks erklærte anti-konstruktivisme. Stort sett holder det seg imidlertid innenfor.

5. Konklusjon

Jeg sa tidligere at det er to måter Lundström kan ta feil på i sin sentrale tese. For det første kan han ta feil når han hevder at Hayek egentlig er konstruktivist. For det andre kan han ta feil når han forklarer Hayeks angivelige konstruktivisme ved å identifisere to nivåer i hans resonnement – et teoretisk og et ideologisk. Min konklusjon er at Lundström går altfor langt i sin konstruktivistiske utlegning av Hayek. Det finnes riktignok en viss spenning mellom evolusjonistiske og konstruktivistiske synsmåter, men den er ikke større enn at Hayek i all hovedsak forblir tro mot sine anti-konstruktivistiske premisser. Når det gjelder å forklare hvorfor spenningen finnes, er det mer nærliggende å tro at Hayek gjør seg skyldig i inkonsistens enn at hans resonnement beveger seg på to nivåer. Uoverensstemmelsen i resonnementet har begrenset omfang, og selvmotsegelser er langt fra uvanlige i filosofisk tenkning.

Denne kritiske konklusjonen må imidlertid ikke forstås som en desavuering av Lundströms avhandling. *Politikens moraliske rum* gir for det første en svært god innføring i Hayeks politiske filosofi. Viktige spørsmål reises i alle kapitler, skjønt svarene kan ikke alltid aksepteres. For det andre vil avhandlingen, gjennom sitt brede analytiske opplegg, tjene som en generell introduksjon til den filosofiske og samfunnsvitenskapelige debatt om grensene for skapende politiske handling.

Raino Malnes

Noter

1. Under arbeidet med opposisjonen hadde jeg nyttige diskusjoner med Jörgen Hermansson, Aa-nund Hylland og Anka Nilsen.
2. Når ikke annet er sagt, gjelder referansene Mats Lundström, *Politikens moraliske rum. En studie i*

F. A. Hayeks politiske filosofi, Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1993. Sitater fra boken er oversatt til norsk.

3. Henvisningene til Hayek gjelder samleutgaven av hans trebindsverk *Law, legislation and liberty* (London: Routledge & Kegan Paul, 1982). *Hayek I* viser til *Volume 1: Rules and order*; *Hayek II* viser til *Volume 2: The mirage of social justice*; *Hayek III* viser til *Volume 3: The political order of a free people*. I samleutgaven er hvert bind paginert for seg.

4. John Gray, *Hayek on liberty*, Oxford: Basil Blackwell, 1984, s. 109.

5. Se f. eks. John C. Harsanyi, *Rational behavior and bargaining equilibrium in games and social situations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1977, kap. 4.

6. Lundström skriver: "Hayeks probabilistiske utilitarisme rammes av den samme fundamentale ukklarhet som Benthams, som definerer det gode samfunnet ved hjelp av to parametre som er avhengige av hverandre. Problemet med dette mål er at man ikke vet om det er den totale lykke som skal maksimeres. På samme måte er Hayeks idé om 'maksimal sjanse for et ukjent individ' en funksjon av to seg imellom avhengige parametre, nemlig nivået på den høyeste gevinsten og antallet mulige vinnere" (ss. 121 – 122). Poenget er at en gitt gjennomsnittlig sannsynlighet for preferansetilfredsstillelse kan fremkomme på to måter – enten ved at ingen sannsynligheter er særlig mye høyere eller lavere enn denne denne sannsynligheten, eller ved at det forekommer stor spredning i begge retninger rundt den gjennomsnittlige sannsynlighet. Lundström hevder at Hayeks idé om det gode samfunn ikke gjør det mulig å si hva som er best av en liten eller en stor spredning av sannsynligheter rundt den gjennomsnittlige sannsynlighet. Dette er imidlertid fullt mulig når vi tar hensyn til følgende utsagn: "[W]hile one might regard the kind of life lived in the past by the landed aristocracy as the most attractive kind of life, and would choose a society in which such a class existed if he were assured that he or his children would be a member of that class, he would probably decide differently if he knew that that position would be determined by drawing lots and that in consequence it would be much more probable that he would become an agricultural labourer. He would then very likely choose that very type of industrial society which did not offer such delectable plums to a few but offered better prospects to the great

majority" (Hayek, II, s. 132). Hvis noe skulle innvendes mot Hayek på dette punkt, måtte det være at den siste antagelse er *ad hoc* preget og i stor grad ubestemt, i den forstand at mange sansynlighetsfordelinger med samme gjennomsnitt oppfyller det vage kravet om at den laveste sannsynligheten ikke må være altfor lav.

7. For en mer utførlig diskusjon av Thomas Aquinas, se kap. 6 i Raino Malnes og Knut Midgaard, *Politisk tenkning fra antikken til vår tid*, Oslo: Universitetsforlaget, 1993.

8. Se David Hume, *A treatise of human nature*, Oxford: Clarendon Press, 1985, ss. 546 – 547.

9. Lundström ville ha tjent på å konkretisere denne tesen dette ved hjelp av Hayeks utlegning av begrepet 'likevekt' i 'Economics and knowledge', *Economica*, vol. 4, nr. 1, 1937. Den gir en mer konkret pekepinn om hva optimal tilpasning innebærer.

Svar till min opponent

Raino Malnes opprepar in sin anmälan av min avhandling de flesta av sina synpunkter som framfördes under disputationen. Men vissa av hans argument är nya eller omformulerade. De är intressanta och fruktbare, men ibland skjuver Malnes vid sidan av målet. I några fall är hans framställning av mina teser missvisande. Jag vill därför ta tillfället i akt att inför läsarna av *Statsvetenskaplig Tidskrift* formulera ett svar.

1. Syftet med min avhandling är inte bara att analysa F A Hayeks tänkande, utan också att presentera en analysmodell som antas ha en generell tillämplighet. Därför har det varit nödvändigt att behandla "spörsmål som er Hayek helt eller delvis uvedkommende". För att definiera de dimensioner som bygger upp ett moralskt rum måste man ägna ett ganske stort utrymme åt begreppsanalys. Detta gäller särskilt de avsnitt som handlar om ansvar och metaetiska föreställningar. Det kan te sig tveksamt, som Malnes påpekar, att ta Hayeks författarskap som utgångspunkt för en diskussion av de mest "subtile grunnlagsproblemer i moralfilosofi". Men det är, för det första, inte Hayek som är utgångspunkten för denna dis-

kussion, utan en *generell* frågeställning som rör förhållandet mellan politiska idéer och känsla av ansvar. (Denna frågeställning är framsprungen ur en läsning av Poppers och Berlins kritik av Marx' historiefilosofi). För det andra är moralfilosofiska frågeställningar knappast ovidkommande för Hayek. Som jag påpekar (s. 67) är Hayeks politiska filosofi uttryck för ett normativt projekt; han vill genomföra en bestämd idé om det goda samhället. Trots att hans texter ofta har en vetenskaplig prägel är normativa politiska frågor ständigt närvarande. Hayek använder sällan konventionella moralfilosofiska begrepp och distinktioner. Men *just därför* är det viktigt att försöka reda ut vilken position han intar. Ett annat skäl till att införa distinktioner är att Hayek, enligt min uppfattning, skriver på två nivåer. Dels talar han om vad som är rätt och riktigt, dels talar han om vilka föreställningar människor bör ha. För att tydliggöra dessa två syften måste man, som jag har sett det, ägna visst utrymme åt begreppsutredning.

2. Malnes vill själv förtydliga Hayeks normativa teori med en precisering, när han skriver att den "mest treffande" beteckningen är "probabilistisk preferensutilitarisme". I sak är jag helt enig med Malnes, även om jag inte valt den beteckning han föreslår (som jag fann alltför otymplig). När jag preciserar Hayeks värdeteori skriver jag att den handlar om preferenstillfredsställelse (s. 126). Däremot är jag inte helt enig med Malnes om att Hayeks preferensutilitarism är identisk med John Harsanyi. Båda tänker sig att en rationell aktör föredrar ett samhälle som ger störst möjlighet till preferenstillfredsställelse. Men Hayek ställer individen inför en mer komplicerad valsituation än Harsanyi. Han skriver att "the best society would be that in which we would prefer to place our children if we knew that their position would be determined by lot".¹ Värdet hos detta lotteri bestäms, enligt Hayek, av två parametrar: dels spridningen av vinster, dels nivån på vinsterna. Detta framgår av det citat av Hayek som Malnes återger i not 6. En förälder föredrar ett dynamiskt kapitalistiskt samhälle med stor spridning framför ett feodalt med liten spridning av vinstchanser. Vad

jag kan förstå innebär detta att Hayek inte enbart ser till den genomsnittliga preferenstillfredsställelsen, utan även till fördelningen. Således ställs han inför ett likartat problem som Bentham när denne hävdar principen om "största möjliga lycka åt största möjliga antal". Möjligen överdriver jag skillnaden mellan Hayek och Harsanyi, men deras normativa teorier är knappast identiska. Hayek avser ett beslut under osäkerhet. Han undviker därför att tala om sannolikhet och genomsnitt. Hayek vill maximera *chanser* – inte faktisk preferenstillfredsställelse. Den maximand Hayek avser är mer dynamisk och processinriktad än Harsanyis. Ordningen tenderar att bli viktigare än enskilda individer.

3. Malnes är fortfarande oenig med mig om vilken metaetisk position Hayek intar. Han ställer sig också tveksam till min koppling mellan metaetiska föreställningar och ansvarstagande. Denna koppling är dock inte min egen. Jag bygger på Poppers och Berlins analys av marxismen. En väsentlig del av deras kritik går ut på att en härledning av moraliska principer ur fakta innebär en flykt från ansvar.² Det torde vara en ganska vanlig uppfattning att föreställningar om att moral är ett slags fakta, påverkar upplevelsen av ansvar för valet av moral. Särskilt värdenihilister har framhållit kopplingen mellan ansvar och metaetik (Sartre, Weber, Kelsen m.fl.). Malnes påpekar att de flesta metaetiska positioner är hybrider mellan ett upptäckarperspektiv och ett valperspektiv. Men för att göra denna iakttagelse krävs en renodling av de olika perspektiven. Den "hybrid" som Malnes framhåller utgörs av det jag kallar "intern realism". Därför kan jag inte se att min klassifikation skulle vara irrelevant; en "hybrid" är ju en kombination av olika ståndpunkter, som måste preciseras analytiskt – oavsett vilka uppfattningar som faktiskt existerar.

Malnes hävdar att Hayek inte härleder sin idé om det goda samhället ur ett val, utan ur en föreställning om fakta. Detta faktum utgörs av människors preferenser. Närmare bestämt menar Malnes att Hayek, i likhet med Hume, är värdesubjektivist, vilket, enkelt uttryckt, innebär att man sätter likhetstecken mellan det

goda och människors föreställning om det goda. Hayek har, som påpekas av Malnes, i hög grad influerats av Hume. Men frågan är om detta är ett stöd för tesen att Hayek vill härleda värden ur verklighetsbeskrivningar. Humes moralfilosofi är komplex och tvetydig. Å ena sidan gjorde han sig till tolk för en subjektivistisk värdesatsteori; å andra sidan formulerade han det som kallas Humes lag, enligt vilken det finns ett logiskt gap mellan "varat" och "börat"; man kan inte härleda värden ur fakta-påståenden. Humes lag har inspirerat den syn på värden som var dominerande i den vetenskapliga miljö som Hayek verkade i, nämligen den sk värderelativismen (som kan sägas vara en kombination av värdeemotivism och värdenihilism). Uttalade värderelativister som Weber och Kelsen påverkades, i likhet med Hayek, av Hume. Sambandet mellan Hayek och Hume behöver dock inte indikera att Hayek härledde värden ur *det faktum* att människor har vissa önskningar. Det kan lika gärna indikera att Hayek härledde sin idé om det goda samhället ur *sin* subjektiva önskan. Hume kan tolkas som en "projektiv värdesubjektivist", vilket innebär att han överför sina egna värden på andra.³ På samma sätt kan Hayek projicera *sitt* val av det goda samhället på människors föreställningar om det goda samhället. Till syvende og sist bottenar denna projektion i ett subjektivt val.

Hayeks metaetiska position är, som jag framhåller, svår att ringa in. Jag påstår inte med absolut visshet att Hayek var värdenihilist. Men många av hans formuleringar tyder på det. T. ex. att han inte uttryckligen avser att begå det sk naturalistiska misstaget och att han avvisar tanken på att man kan härleda värden ur fakta.⁴ Detta gör det rimligt att påstå att Hayek inte står för någon form av moralisk realism. Om Malnes har rätt i sin tolkning av Hayeks metaetik innebär det att Hayek, mot sin egen utsago, gör sig skyldig till det naturalistiska misstaget. Humes värdesubjektivism är nämligen, såsom Malnes beskriver den, naturalistisk; värden ses som ett slags fakta, nämligen folks uppfattningar om vad som har värde. Jag finner det osannolikt att Malnes har rätt. Det skulle vara intressant om han försökte

stödja sin ståndpunkt med källkritiska belägg. Det citat som Malnes åberopar för sin tes visar bara att Hayek är preferensutilitarist; han vill ha "rules of just conduct" som möjliggör preferensstillfredsställelse. I detta ligger naturligtvis ett försvar av faktiskt rådande preferenser, men inte ett försvar av den övergripande preferensutilitarismen. (Jfr min polemik mot Graham Walker på s. 182ff. Se särskilt mitt citat av Hayek på s. 190.)

4. Malnes vill ge mig en "ros" för att jag har rätt ut vad begreppet spontan ordning är för Hayek. Om jag förtjänar en ros är det dock inte för den tolkning som Malnes tillvitar mig. Den bygger nämligen på en missuppfattning. Malnes hävdar att en ordning per definition inte kan vara skapad, enligt Hayek. Det menar inte jag. Jag hävdar att en ordning, i Hayeks terminologi, är analytiskt kopplad till positiva effekter (i någon mening). (Se s. 98ff.) Hayek utesluter inte att en ordning kan skapas. Han hävdar bara att det är svårt. Men det är en empirisk fråga. (I själv verket, vilket är min huvudtes, anvisar han medel för att skapa spontana ordningar.) Men han utesluter definitivt att en ordning kan vara ett ineffektivt tillstånd, t.ex. ett suboptimalt utfall i ett fångarnas dilemma. Därmed faller en viktig kritik mot Hayek som formulerats av John Gray och Chandran Kukathas.⁵ Missataget består i att man inte har förstått den idéhistoriska innebörden begreppet 'osynlig hand'. En osynlig hand kan, logiskt sett, inte leda till negativa effekter. (En osynlig hand är inte en "osynlig stövel".) Eftersom begreppet spontan ordning är analytiskt kopplad till idén om den osynliga handen, kan inte en spontan ordning generera ett fångarnas dilemma, som det har påståtts.

5. Malnes hävdar att jag blandar ihop begreppen antikonstruktivism och antirationism. Delvis kan jag ge honom rätt i detta. Men skälet är att Hayek själv tenderar att sätta likhetstecken mellan dessa begrepp. Ofta kallar han den evolutionära rationalism, som Malnes åberopar, för antirationism. Hela den liberala tradition som Hayek bekänner sig till betecknas antirationistisk.⁶ Hayek är inte konsekvent i sin terminologi. Men i sak åsyftar han samma typ av tänkande när han skriver om

konstruktivism och rationalism. Det handlar om föreställningar som gör det möjligt och önskvärt att handla målrationellt i politiska och sociala sammanhang. Frågan är då om Hayek själv har sådana föreställningar? Min tes är att han på en grundläggande nivå har det. Han vill anvisa rationella metoder för att nå det som han anser vara ett gott samhälle. Härav följer tudelningen i Hayeks tänkande. Som ett led i detta projekt vill han inplantera föreställningar hos människor som gör att de handlar så att det goda samhället kan uppstå och vidmakthållas. Till dessa "effektiva" föreställningar hör ett antirationistiskt och antikonstruktivistiskt förhållningssätt. Andra effektiva föreställningar är kantiansk moral och en realistisk metaetik – föreställningar som han i grunden anser vara felaktiga. Härav det motsägelsefulla i hans tänkande.

Malnes skriver att jag "kan ta feil". Naturligtvis kan jag ta fel. Men det intressanta är väl min källkritiska argumentation för min rekonstruktiva tolkning. Malnes går tyvärr inte i närkamp med den. Istället hävdar att han Hayek troligen är inkonsistent. Han ger uttryck för konstruktivistiska tankegångar men i grunden är Hayek, hävdar Malnes, en antikonstruktivist. Malnes vill styrka sitt resonemang med en redogörelse för Hayeks idé om en ideal konstitution.

Hayek hämtar sin skiss på en konstitution från den engelska parlamentarismens utveckling. Malnes konklusion är att Hayek bygger på evolutionärt framvuxna institutioner och att han håller sig inom ramen för en antikonstruktivism; han vill "restituere tapte historiske muligheter". Jag vill inte polemisera med Malnes redogörelse på denna punkt. Malnes ger här en missvisande bild av min uppfattning. Han skriver: "Det er ikke, slik Lundström hevder, snakk om 'radikale forslag', som 'understryker det konstruktivistiske i (Hayeks) projekt". Detta citat är hämtat från sidan 109 i min avhandling. Men jag behandlar inte Hayeks konstitution i detta textavsnitt, utan Hayeks förslag att privatisera penningväsendet. Är inte det ett radikalt och konstruktivistiskt förslag?

Hayeks argumentation för sin ideala konstitution har traditionalistiska inslag. Men visar detta att han är antikonstruktivist, som Malnes tycks mena? Det viktiga är väl vilket perspektiv han har på traditioner. Min tes är att hans traditionalism är konstruktivistisk. Han väljer den metod som är mest *effektiv* för att nå ett visst mål. Om historiskt framvuxna traditioner kan användas för att nå det goda samhället, försvarar han dem. Detta instrumentella perspektiv på traditioner avviker från en mer genuin antirationalism, som t.ex. Oakeshotts.

I sin polemik mot min tolkning av Hayeks positiva teori (där konstruktivismen beläggs) glider Malnes över i ett resonemang om Hayeks liberalism. Jag hävdar att det inte är någon principiell skillnad mellan att försöka realisera konkreta mål och att försöka realisera förutsättningar för att nå konkreta mål. Malnes menar att det är en viktig skillnad. Naturligtvis är det en skillnad i normativt hänseende. Det jag diskuterar är emellertid inte normativ teori, utan Hayeks faktueella teser om möjligheten till mål-medelrationalitet som institutionsbyggare. Att försöka uppnå förutsättningar för att individer skall kunna realisera sina mål är i sig ett mål, som Hayek anser det möjligt att uppnå. Det är ett socialt tillstånd som Hayek anvisar en metod för att nå. Att försöka skapa en spelplan är också konstruktivistiskt, även om man inte vill styra spelet.

Mitt exempel för att styrka den konstruktivistiska tolkningen är Hayeks förslag om att privatisera penningväsendet i moderna kapitalistiska länder. Denna radikalism från Hayeks sida visar att han är öppen för genomgripande omstöpningar av existerande och historiskt framvuxna institutioner. Det viktiga är vad som är mest ändamålsenligt utifrån hans vision om det goda samhället. Precis som de konstruktivister han kritiserar använder han sig av vetenskapliga argument och rationella metoder för att nå eftersträfvade mål.

Alternativet till min tolkning av Hayek är inte att han är inkonsistent. Jag förnekar inte att Hayek är inkonsistent. Syftet med min rekonstruktiva tolkning är att förklara *varför* han är det. Orsaken är att han är rationell. Inkonsistensen bottnar i två syften: dels att tala om hur

det är, dels att tala om vilka föreställningar som är effektiva. Malnes finner det uppseendeväckande att Hayek kan försvara idéer som han inte själv tror på. Men detta är i linje med hans utilitarism som har stora likheter med Sidgwick's "Government House Utilitarianism". För en utilitarist har människors föreställningar ett instrumentellt värde. Därför kan det vara en *plikt* att propagera för falska föreställningar. Hayek försvarar i likhet med Burke fördomar: "What concerns society is conduct, not opinion".⁷

Hayek förespråkar ett slags funktionellt luredrejeri. Jag tror att det ligger mycket i vad Francis Sejersted skriver: "Nå er det mulig at Hayek egentlig er en superkonstruktivist /.../ De store resultater kan vi bare få ved å lure oss selv".⁸ Problemet är bara att detta luredrejeri kan vara svårt att förena med en liberal åskådning som hyllar individens förnuft och autonomi.

Mats Lundström

Noter

1. Hayek 1976a:132.
2. Detta behandlas på s. 10-11 i min avhandling.
3. För denna synpunkt vill jag tacka Hans-Ingvar Roth. Se Blackburn 1993:179f och Mackie 1980:kap. 5 för en diskussion av Hume i detta hänseende.
4. Hayek 1988:27.
5. Se Gray 1984:21 och Kukathas 1989:213.
6. Se Hayek 1976b:kap 4.
7. Hayek 1988:157, citerad på s 198 i min avhandling.
8. Sejersted 1985:160, citerad i min avhandling på s 73n.

Referenser

- Blackburn, S. 1993. *Essays in Quasi-Realism*. Oxford: Oxford University Press.
- Gray, J. 1984. *Hayek on Liberty*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hayek, F.A. 1976a. *Law, Legislation and Liberty*. Vol. 2. Chicago: The University of Chicago Press.

- Hayek, F.A. 1976b. *The Constitution of Liberty*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Hayek, F.A. 1988. *The Fatal Conceit*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Kukathas, C. 1989. *Hayek and Modern Liberalism*. Oxford: Clarendon Press.
- Mackie, J.L. 1980. *Hume's Moral Theory*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Sejersted, F. 1985. *Demokrati og rettsstat*. Oslo: Universitetsforlaget.

Karl Popper's terms, a naïve and a critical rationalism. (Hayek, *Rules and Order*, s. 29)

Gjensvar til Mats Lundström

Jeg vil ikke ta til motmæle mot alt Lundström anfører til forsvar for sin avhandling. Således overlater jeg til leseren å vurdere om min kritikk av hans meta-etiske betraktninger holder mål. Når det gjelder Hayeks bruk av begrepet 'spontan orden', har Lundström rett i at dette ikke per definisjon betyr optimal tilpasning til omgivelsene, slik enkelte formuleringer i min opposisjon kan tyde på. Men på ett punkt – det viktigste – er Lundström og jeg fortsatt uenige: Han fastholder sin tese om at Hayek er en fordekt konstruktivist, og jeg benekter stadig at dette er en treffende fortolkning. Og jeg finner ingenting i Lundströms svar som svekker min overbevisning på dette punkt.

Lundström gjentar at Hayek ikke skiller mellom anti-rasjonalisme og anti-konstruktivisme: "Hela den-liberala tradition som Hayek bekänner sig till betecknas antirationalistisk." Dette er og blir galt. I første bind av *Law, Legislation and Liberty* skriver Hayek:

The aspects of the cartesian tradition which we have described as constructivism are often also referred to simply as rationalism, and this is apt to give rise to misunderstanding. ... [I]f the desire to make reason as effective as possible is what is meant by rationalism, I am myself a rationalist. If, however, the term means that conscious reason ought to determine every particular action, I am not a rationalist, and such rationalism seems to me to be very unreasonable. ... It is therefore better in this connection not to distinguish between 'rationalism' and 'anti-rationalism' but to distinguish between a constructivist and an evolutionary, or, in

Lundström beklager at jeg ikke går i nærkamp med hans kildekritiske argumentasjon for påstanden om at Hayek er en fordekt konstruktivist. Problemet er imidlertid at avhandlingen i liten grad rommer slik argumentasjon. Lundström nevner Hayeks skisse av en ideell konstitusjon for Storbritannia og hans forslag om privatisering av pengevesenet som eksempler på konstruktivistisk tenkning, men gir ingen detaljert begrunnelse for at det faktisk dreier seg om dette. Jeg viser i min opposisjon at Hayeks konstitusjonelle skisse i all hovedsak ligger innenfor rammen av hans anti-konstruktivisme. Lundström er tilsynelatende ikke uenig, men benekter nå at han betrakter denne skissen som et av de "radikale forslag" som "understreker det konstruktivistiske i [Hayeks] prosjekt". Det var forslaget om pengevesenet han hadde i tankene da han formulerte seg på denne måten (skjønt ingenting i avhandlingen tyder på at den ideelle konstitusjon der anses som et mindre radikalt uttrykk for Hayeks angivelige konstruktivisme). La meg derfor ta imot utfordringen til å undersøke om forslaget om et privat pengevesen gir bedre grunnlag for å tro at Hayek er en fordekt konstruktivist.

Et sentralt element i Hayeks anti-konstruktivisme er at utvikling av grunnleggende sosiale institusjoner ikke må være i utakt med samfunnets verdigrunnlag. Det innebærer at frie institusjoner ikke vil kunne realiseres uten at det råder almen respekt for individuell frihet. Hayeks *Denationalization of Money*¹ handler tilsynelatende om ønskeligheten av å innføre økonomisk frihet på et område hvor den vestlige verden (som Hayek primært har i tankene) har lange tradisjoner for å overlate alle avgjørelser til regjeringen i det enkelte land. Det kan se ut som en oppfordring til å gjennomføre en institusjonell reform som savner grunnlag i vestens verdigrunnlag. Men det er det ikke. Hayek er klar over det radikale ved tanken om et privat pengevesen, og hans "konkrete forslag for den nærmeste fremtid" er

langt mer beskjedent: EF:s medlemsland bør tillate at deres nasjonale valutaer brukes fritt innenfor fellesskapets grenser (s. 17). Dette beskrives som et "praktisk" alternativ til det "utopiske" forslaget om å innføre en felles europeisk valuta (*ibid.*). Det danner så utgangspunkt for en utredning av hvorvidt alle begrensinger på produksjon av penger etterhvert kan fjernes. Hayek understreker imidlertid den store forskjell mellom denne reformen og hans praktiske anbefaling til EF:s medlemsland. "The questions this reform raises are at present much more theoretical than the practical proposal because the more far-reaching suggestion is ... much too strange and alien to the general public to be considered for present application" (s. 20). Når muligheten av et fritt pengevesen likevel utredes, er det nettopp for å bidra til en endring av rådende oppfatninger på dette området. "Though its realization may be wholly impracticable so long as the public is mentally unprepared for it and uncritically accepts the dogma of the necessary government prerogative, this should no longer be allowed to act as a bar to the intellectual exploration of the fascinating theoretical problems this scheme raises" (*ibid.*; se også ss. 22, 31 og 100 – 101). Altså fastholder Hayek at frie institusjoner må utvikles gjennom en utvidelse av alminnelige respekt for individuell frihet. *Denationalization of Money* er ment som et bidrag til folkeopplysning, ikke som et radikalt program for konstruktivistisk pengepolitikk. Det bekrefter inntrykket av Hayeks overveiende troskap mot sine anti-konstruktivistiske premisser. Jeg fastholder derfor at Lundströms tese om de to nivåer i Hayeks tenkning er overflødig.

Raino Malnes

Not

1. F. A. Hayek, *Denationalization of Money*, London: The Institute of Economic Affairs, 1976. Alle henvisningene som følger er til dette arbeid.

MATS BERGQUIST: *Konflikt utan ände? Israel Palestinierna Arabvärlden*. Stockholm 1993: Norstedts Juridik.

Få konflikter i modern tid har varit så varaktiga och så svårlösta som Palestinakonflikten. Under hela 1900-talet har området i och kring Israel-Palestina plågats av osäkerhet och krigshandlingar. Alla försök att förhandla fram eller påtvinga parterna en varaktig lösning har varit resultatlösa. Uttrycket "I fråga om Mellanöstern har pessimisterna alltid rätt" har hittills varit synnerligen bärkraftigt.

Konfliktens långvarighet och betydelse för omvärlden har bidragit till en mycket riklig bokutgivning, där Palestinakonflikten analyseras utifrån alla tänkbare infallsvinklar. Inte minst de politiska aspekterna av frågan är ett flitigt förekommande tema.

Ett ytterligare bidrag till denna bokflora är Mats Bergquists nyligen utgivna "Konflikt utan ände?" (Norstedts Juridik, 1993). Mats Bergquist är docent i statskunskap vid Lunds universitet och även en av Sveriges mer framträdande diplomater. Under åren 1987 - 1992 var han svensk ambassadör i Israel.

Behövs det då ännu en bok i detta ämne? Vad nytt vill och kan Bergquist tillföra som inte redan finns i andra böcker? Jo, den svensk-språkiga litteraturen kring Palestinakonflikten har, trots sin omfattning, huvudsakligen bestått av debattböcker och pamfletter, politiskt-historiskt inriktade framställningar eller specialstudier av någon enskild aspekt av problemet. Bergquist låter sig inte sorteras in i någondera av dessa kategorier. På så saklig grund som möjligt vill han ge en aktuell analys av Palestinafrågan, utan att tynga boken med någon utförlig historieskrivning. I stället antas läsaren ha relativt goda förkunskaper i ämnet.

Bergquist räds inte de stora frågorna. Han säger sig vilja förklara Palestinakonfliktens natur och varför det israelisk-palestinska problemet är så svårlöst. Dessutom vill han påvisa vilka lösningsalternativ som är möjliga och vilka lösningsmekanismer som är lämpliga.

Författaren anlägger fem olika förklaringsperspektiv, eller "dimensioner" som han väljer att kalla dem, på Palestinakonflikten.

Den första är ett *interkommunalt* perspektiv, där konflikten betraktas som stående mellan två folk, judar och palestinier, vilka båda gör anspråk på det territorium som i dag utgörs av staten Israel samt de ockuperade områdena Västbanken och Gazaremsan.

Det andra perspektivet ser konflikten som en *religiös* konflikt. Judarna menar att de har tilldelats rätten till landet av Gud och att de inte kan avstå denna rätt utan att förbryta sig mot Guds vilja. För Islam, som också har en historisk förankring i området, inte minst i fråga om Jerusalem, blir det judiska återopandet av Bibeln som rättesnöre självklart oacceptabelt.

Bergquists tredje perspektiv betraktar motsättningarna som en *socio-ekonomisk* konflikt. Området präglas av två parallella ekonomier, där levnadsstandarden är klart högre i de judiska områdena än i de palestinska områdena.

Ett fjärde perspektiv, som Israel ofta brukar återropa, är att se konflikten som en *mellanstatlig* motsättning mellan Israel och de arabiska staterna. Under större delen av 1950- och 1960-talen tenderade också omvärlden att uppfatta konflikten som mellanstatlig. Först i och med palestinernas återinträde på den internationella scenen efter junikriget 1967 omdefinierades konflikten i omvärldens ögon från en mellanstatlig konflikt till en konflikt mellan Israel och det palestinska folket.

Avslutningsvis kan konflikten tolkas utifrån ett *strategiskt* perspektiv, där stormakternas aktiviteter och intressemotsättningar spelat en avgörande roll. Bergquist förnekar inte betydelsen av de rivaliserande stormakternas agerande, men menar att de som vill spåra orsakerna till krigen och instabiliteten i området till stormakterna gör det väl lätt för sig.

Författaren är medveten om att dessa förklaringsperspektiv inte är ömsesidigt uteslutande och att konflikten bäst förstås som en blandning av samtliga perspektiv. Ändå väljer han att presentera konflikten utifrån de fem perspektiven ett i taget. Skälet är sannolikt att ge varje enskilt perspektiv en så pedagogisk framställning som möjligt.

Men resultatet blir också att läsaren lämnas i sticket med ett stort antal obesvarade frågor.

Om Bergquists ambition varit att förklara konfliktens natur, vilket han faktiskt skriver (s 10), räcker det inte att lägga dessa fem perspektiv på konflikten ett i taget. Förklaringarna blir i så fall väldigt grunda. Hur förhåller sig de olika perspektiven till varandra? Förstärker t ex de interkommunala motsättningarna de religiösa motsättningarna? Eller är det de religiösa motsättningarna som förstärker de interkommunala motsättningarna? Eller rör det sig här om en ömsesidig påverkan? Frågor av detta slag inställer sig i samband med diskussionen av varje enskilt perspektiv. Bergquist redovisar faktiskt aldrig någon helhetssyn på konflikten, sin egen bild av det mönster som kombinationen av de olika perspektiven skapar.

Det vore dock orättvist att ta Bergquists förklaringsanspråk alltför bokstavligt. Boken är avsedd bl a som läromedel på grundläggande universitets- och högskolenivå och måste bedömas som en sådan. Som en grundutbildningsbok blir renodlingen av de enskilda perspektiven också rimligare.

Bergquist redovisar även ett antal möjliga lösningsförslag på konflikten. *Status quo*, det vill säga fortsatt israelisk ockupation av Västbanken och Gazaremsan, har ytterst få förespråkare. Den palestinska intifadan har fått också Israel att eftersträva en långsiktig politisk lösning. En israelisk *annekering* av de ockuperade områdena förespråkas av högerpartierna i Israel. Problemet, ur israelisk synvinkel, är att Israel i så fall skulle få ytterligare nära två miljoner palestinska medborgare. Eftersom den palestinska befolkningstillväxten dessutom är klart högre än den judiska så skulle judarna inom några decennier riskera att utgöra en minoritet i Israel. Ett israeliskt *territoriellt tillbakadragande* från Västbanken och Gaza är ett tredje alternativ. Men vad skall i så fall ske med de över 100 000 judiska bosättarna på Västbanken? Hur skall Israel få garantier för att en nybildad palestinsk stat inte kommer att utnyttjas som spjutspets i ett arabiskt anfallskrig mot den judiska staten?

Israel kan också välja att göra ett *funktionellt tillbakadragande*, d v s införa någon form av begränsat självstyre och låta palestinerna ut-

föra och administrera flertalet samhällsnödvändiga funktioner. Israel skulle dock fortfarande ha ansvar för bl a utrikes- och säkerhetspolitiken. Autonomi och självstyre löser dock knappast den palestinska frågan, och betraktas av flertalet bedömare som en övergångslösning. Avslutningsvis nämner Bergquist möjligheten av ett *condominium*, en konfederation mellan Israel, Palestina och Jordanien efter en BENELUX-modell. Jämförelsen med BENELUX haltar dock, menar Bergquist, eftersom dess medlemsländer är varandra socialt, ekonomiskt och politiskt mycket närstående och har samarbetat åtskilligt i det förflutna. Med tanke på de ojämna styrkeförhållandena staterna emellan är det också högst osannolikt att palestinierna skulle acceptera ett sådant scenario.

Något självklart lösningsalternativ föreligger således inte. Snarare ligger det i förlängningen av Bergquists resonemang att styrkeförhållandena i regionen måste förändras innan en varaktig lösning kan komma till stånd.

Den mest intressanta delen av Bergquists bok behandlar *hur* en sådan lösning skall förhandlas fram. Procedurfrågorna är självklart inte oavhängiga innehållet i lösningsförslagen. Israel, som betraktar konflikten som mellanstatlig, förespråkar *bilateral förhandlingar* med de enskilda arabiska staterna. Palestinierna, som i sådana bilaterala förhandlingar skulle riskera att komma på mellanhand, förespråkar i stället förhandlingar inom ramen för en *internationell konferens*.

En tredje möjlighet är att nå fram till en lösning via *medling av tredje part*. Ett stort antal sådana försök har också gjorts i Mellanöstern under efterkrigstiden. Medlarna har ibland varit representanter för en stormakt med egna intressen i området (Henry Kissinger, Jimmy Carter), ibland kommit från småstater utan egna direkta intressen i regionen, däribland Sverige (Folke Bernadotte, Gunnar Jarring) och Norge (Johan Jørgen Holst).

Bergquist ansluter sig till den i dag populära teorin att det ofta är en fördel för utgången av en medlingsaktion att medlaren *inte* är opartisk. "Om en part vet att medlaren är sympatiskt inställd till den egna saken, kan beredskap-

pen att göra eftergifter öka, precis på samma sätt kan den andra parten, som vet att medlaren är mindre benägen att acceptera den egna sidans argument, göra eftergifter för att söka vinna över medlaren på sin sida" (s 135-136). Bergquists argumentation förefaller inte rimlig. Om medlaren är opartisk gäller för *båda* parterna att söka erövra hans gunst. Detta måste ge medlaren en lika stark - eller troligen starkare - maktposition som om han varit partisk. En medlars partiskhet kan också utnyttjas av en part i konflikten som förevändning för att dra sig ur förhandlings- eller medlingssituationen. För en medlare med egna intressen i saksfrågan kan det också vara rationellt att förhålla en förhandlingslösning. Om medlaren däremot är opartisk är det svårt att finna några motiv för honom att försena eller förhindra en uppgörelse.

Bergquists bok är analytisk, välstrukturerad och pedagogiskt klar på ett sätt som gör den väl läsvärd för sin målgrupp (statsvetare, journalister, politiker, högskolestuderande m fl). Som forskare önskar man dock att Bergquist, med sina unika kunskaper och insikter i ämnet, lite oftare valt att problematisera sina idéer i förhållande till statsvetenskaplig teoribildning. Jag vill tro att detta varit möjligt utan att det påverkat bokens lätta ton och otvivelaktiga allmänintresse.

Ulf Bjereld

OVE K. PEDERSEN, NIELS Å. ANDERSEN, PETER KJÆR, JOHN ELBERG: *Privat Politik*. København 1992: Samfundslitteratur.

Bogens fire forfattere er virksomme ved Center for Offentlig Organisation og Styling (COS) ved Handelshøjskolen i København. Bogen er et resultat af et projekt med navnet Projekt Forhandlingsøkonomi, der studerer "hvordan nye institutioner dannes og gamle ændres - og hvilke konsekvenser det har på

politik, økonomi, ret og demokrati" (fra bogens omslag).

Lad det være sagt med det samme: det er en fornøjelse at læse denne bog. Den er velskrevet, vel argumenteret og præsenterer sin tanker, teser samt empiriske eksempler på en måde der gør bogen til en spændende og tankevækkende oplevelse.

Bogen ligger ud med at præsentere et hændelsesforløb der starter på en kold vinterdag i København i januar 1988 og tager sin foreløbige afslutning i julen 1989. Dette hændelsesforløb indvarsler et skift "...i det danske samfunds institutionelle opbygning..." samt "...at der er ved at blive vendt op og ned på den erhvervs-politiske styring af de private erhvervs-virksomheder" (s 11-12). Der indvarsles en ny rolle for statens engagement i erhvervs-politiken, og tæt forbundet hermed, en begyndende omdefinering af hvad en virksomhed er. Hændelsesforløbet fortsætter på den usædvanlig varme eftermiddag 19 august 1991 med en række nyskabelser med hensyn til de institutionelle investores rolle som "industrielle omstruktureringsarkitekter" (s 19). Disse hændelsesforløb hænger snævert sammen og er udtryk for en gennemgribende institutionel ændring af relation mellem stat og marked, offentlig og privat. En så gennemgribende ændring at den traditionelle stat-marked figur ikke længere er brugbar til at analysere de dynamiske institutionelle relationer der eksisterer i det moderne samfund.

Bogens teoretiske problem er at begribe den dobbelte proces der dels har skabt en øget differentiering af staten fra markedet samtidig med at disse to instanser er blevet integreret på nye måder (s 23). Denne dynamiske udviklingsproces beskrives gennem den historiske udvikling fra *markedsøkonomi* over *blandingsøkonomi* til det som kaldes *forhandlingsøkonomi*.

Markedsøkonomien defineres som specifikke relationer mellem stat og marked der historisk indebar en "...individualisering af lønarbejderen og af kapitalejendommen" (s 27). Denne individualisering resulterede ifølge bogens forfattere i det som kaldes en "*regeringscentreret statsform*" (ibid.). Diskussionen af

markedsøkonomiens opståen og stat-markeds relationen fokuseres i bogen til det retlige spørgsmål om, hvorledes både arbejderen og virksomheden gennem forandringer med hensyn til retliggørelse, universalisme, økonomisk individualisme, vareliggørelse og ansættelse *udpeges* af den centraliserede statsmagt "...til at bære økonomiske rettigheder..." (s 31), hvorved der samtidig blev defineret en *forskel* mellem stat og marked (ibid.). Historisk set er det afgørende, at der i 1899 indgås en hovedaftale mellem arbejdsgiverne og arbejderne organisationer. Forfatterne påpeger, at denne hovedaftale blev karakteriseret af en retliggørelse af relationen mellem arbejdsmarkedets parter samt en accept fra rigsdagen af organisationernes ret til at forhandle løn- og arbejdsbetingelser, samt en institutionalisering gennem oprettelsen af en række institutioner til at varetage og løse interessekonflikter i forbindelse med de privatretlige aftaler på markedet. Endelig kendetegnes hovedaftalen ved en centralisering af de kollektive forhandlinger (s 32).

Gennem disse institutionelle forandringer udkrystalliseredes hvad der af forfatterne kaldes den "*dobbelt-centrerede statsform*" (s 33). I forhold til den tidligere regerings-centrerede statsform, kendetegnes den nye statsform af at der på det private område skabes en række såkaldte "funktionelle netværk" (s 34). Gennem den dobbelt-centrerede statsform blev der defineret en forskel mellem overenskomssystemet og det politiske system "...hvorefter organisationerne blev tildelt autoritet til at aftale kollektive løn- og arbejdsbetingelser, og staten vedblev at have myndighed til at gribe ind heri" (ibid.). Imidlertid opstod der fra slutningen af 1950'erne en række samordningsproblemer med hensyn til forholdet mellem kollektivitet og individualitet, forfatterne siger: "Det blev åbenlyst, at arbejdsmarkedets organisationer var ude af stand til både at kontrollere løndannelsen og at sikre individuel fleksibilitet" (s 35). I 1985 "blev statsindgreb erklæret inefektive ligesom centraliserede forhandlinger mellem hovedorganisationerne" (ibid.).

Men allerede fra midten af 1970'erne havde man set, at man ikke kunne klare de økonomiske problemer gennem en finjustering af løndannelsen, idet man til stadighed stod konfronteret med store makro-økonomiske problemer. Derfor udvikledes der en egentlig *offentlig udgiftspolitik*. For at skabe den nødvendige samorning der kræves for at implementere og formulere en sådan udgiftspolitik danedes der det forfatterne kalder "horisontale segmenter" i det der kaldes den "*poly-centrerede statsform*" (s 38). Forfatterne siger: "Horisontale segmenter blev oprettet til at samordne den spredte offentlige myndighed gennem forhandling mellem mange aktører og institutioner" (ibid.). Det er denne statsform der danner forudsætningerne for at tale om opkomsten af en blandingsøkonomi, hvor "Samfundet blev differentieret i mange adskilte, men alligevel funktionelt indbyrdes afhængige subsystemer" (ibid.).

Herved var de omtale samordningsproblemer nok afhjulpet for en tid, men ikke definitivt løst. Fra slutningen af 1970'erne formuleres fra mangde sider krav om nye *politisk-økonomiske styringsinstrumenter*. Jagten på disse instrumenter resulterede i en begyndende formulering af en egentlig *strukturpolitik* med vægt på den *teknologiske udvikling* (s 40). Det er en pointe hos forfatterne, at denne strukturpolitik hviler på det fundament, at der *samtidig* blev formuleret en "*samfundsøkonomisk forestilling*" der, blandt andet gennem dannelsen af Det Økonomiske Råd (DØR), blev forsøgt formuleret til en egentlig *diskurs*. Denne diskursdannelsen skete "...ved at *udpege* samfundsøkonomiske problemer og *foreslå* samfundsøkonomiske løsninger. Det (DØR) skulle *beskrive* økonomiske og sociale problemer og samtidig *omforme* den samfundsøkonomiske forestilling til konkret politik" (s 41 min kursivering). Men hvorfor nu tale om diskurs? Her påpeger forfatterne, med en tydelig Habermas inspiration, som jeg skal vende tilbage til, at det nye er at politikformuleringen sker som et *kommunikativt samspil* omkring den samfundsøkonomiske forestilling, hvorfor det er rimeligt at tale om diskursdannelse (s 43). Denne udvikling fører til, at man fra midten af

1980'erne kan tale om den "*center-løse statsform*" (s 44). Det karakteristiske for denne statsform er at *politikformuleringen* sker gennem:

a) Segmenter inden for den offentlige forvaltnings grænser.

b) Institutionelle netværk uden for direkte politisk indflydelse.

c) Scener hvorpå aktørene fra disse segmenter og netværk blandes på en ny måde. (s 45).

Hermed er vi inde i den fase som i bogen betegnes som den forhandlingsøkonomiske fase. En afgørende definition i bogen lyder: "beslutningsprocesser i de tre samlinger af institutioner (Hierarkiske og horisontale segmenter samt netværk) blev søgt samordnet inden for rammerne af en forestilling om fælles interesser skabt på den kommunikative scene. Beslutningsprocessen kunne drive fra én samling til en anden, uden at Folketinget, regeringen, organisationerne eller nogen anden aktør sad inde med den afgørende autoritet eller status til at træffe den endelige afgørelse. Folketinget og regering trådte således ned fra deres trindhøjere status, hvorved der blev skabt mulighed for at synkronisere beslutninger indenfor men også på tværs af de tre samlinger af institutioner. Beslutninger blev koordineret gennem flerpartsdrøftelser og kommunikativt samspil. Der blev dannet et system for politisk samarbejde" (ibid.).

Efter denne institutionelle historie beskrevet gennem markedøkonomien, blandingsøkonomien og frem til opkomsten af forhandlingsøkonomien, fremfører forfatterne en substantiel kritik af stat-markeds distinktionen. Det afgørende er ikke om der er grænser mellem disse, men om hvorledes disse grænser "opstår eller produceres og forandres" (s 52). Dette fører til en begrebsmæssig problematik, idet forfatterne påpeger, at analysen af det strukturpolitiske skift i forbindelse med opkomsten af forhandlingsøkonomien "...står og falder altså med muligheden for at håndtere spændingen mellem de teoretiske begreber, vi anvender til at holde styr på den politiske virkelighed og disse begrebers egen historie og forankring i netop denne politiske virkelighed" (s 53).

Et afgørende spørgsmål er imidlertid, hvad der strukturelt set er årsagen til at der finder et skift sted mellem blandingsøkonomi og forhandlingsøkonomi? Forfatterne driver den tese, at dette skift må ses i lyset af den erkendelse der voksede frem fra midten af 1970'erne om, at ligevægtsproblemerne i nationaløkonomien ikke blot var ligevægtsproblemer men snarere var "langsigtede erhvervsstrukturelle udviklingsproblemer" (s 55). Her indføres en helt afgørende skelnen, idet det siges at blandingsøkonomiens politikformulering skete i *givne formelt definerede rum* hvorimod forhandlingsøkonomien skaber politik i *diskursivt fremkæmpede og forestillede rum* (s 56). Det er præcis termen *forestillede*, som kommer til at spille en signifikant rolle i bogens empiriske analyser.

Det er en vigtig pointe i bogen, at forhandlingsøkonomien ikke betegner en helt ny økonomi og politik, men derimod en differentiering og øget kompleksitet på det politisk-økonomiske område. Forhandlingsøkonomien er heller ikke en økonomiform der kan siges at være opstået på et specifikt tidspunkt, men må derimod ses som en langsomt fremvoksende institutionel nydannelse og omdefinering af gamle institutionelle former. For at belyse denne proces, analyserer bogen erhvervspolitikken og egensudviklingspolitikken samt ændringer i virksomhedernes ejerformer og de finansieringsmæssige forandringer der følger i kølvandet på udviklingen inden for disse to overordnede politikområder.

I de første tiår af 1900-tallet er det en driftsøkonomisk forestilling der råder i synet på virksomheden. Dette syn på virksomheden indebærer ikke en udfordring af markedsmekanismen. Derimod identificeres en række uligevægte som staten får ansvar for at rette op på. I bogen understreges det, at der i slutningen af 1930'erne udvikles en forståelse for, at der kan findes en *markedsligevægt uden at dette fører til en nationaløkonomisk balance* (s 63).

Et vigtigt empirisk analysefelt i bogen, er analysen af opkomsten af lokale erhvervs politikker. Dette politikområde tager fart i og med opkomsten af det fysiske plansystem i 1970'erne og med oprettelsen af lokale er-

hvervsråd i løbet af 1960'erne. Pointen er nu, at de lokale initiativer langsomt "ophører med at have et autoritært (statsligt) centrum" (s 71). ifølge forfatterne er denne proces kendetegnet ved to samtidige processer, dels "polycentring af administrationen og policyformulering" og dels "etablering af lokale horisonter for politikformulering" (ibid.). I denne sammenhæng løfter forfatterne et vigtigt forhold frem, idet de påpeger, at erhvervs politikken i Danmark har været, og til dels stadig er båret af en blandingsøkonomisk forestilling om en "stat" der agerer som et centralt subjekt i policyformuleringen. Imidlertid viser udvikling af de førnævnte lokale erhvervs politikker, at denne stat er en "fiktion" når det drejer sig om erhvervs politikken. Det er denne pointe der ligger i tesen om polycentringen (s 72). Hermed er også indikeret, at der i diskussionen om statens rolle i politikformuleringsprocesserne er tale om et bevidsthedsmæssigt efterslæb. Vi, eller rettere, de centrale aktører, tænker i baner der er båret af forestillinger der tidligt er overskredet i og med tendenserne i retningen af en egentlig forhandlingsøkonomi.

Forhandlingsøkonomien er ikke en strategi der vælges som et specifikt modtræk til erhvervsmæssige eller arbejdsmarkedsmæssige strukturproblemer, men derimod en praksis der finder sted i erkendelse af at konjunkturpolitikken (der er knyttet både til markeds- og blandingsøkonomien) ikke fungerer som "kriseløsningsstrategi" (s 75).

Som før nævnt, er det en væsentlig pointe at den institutionelle historie kan ses som opkomsten af en diskursiv praksis, det vil sige en kamp om at formulere problemer og opnå tilslutning omkring problemets realitet. Således formuleres der fra slutningen af 1970'erne en forestilling om, at betalingsbalanceproblemet er det væsentligste samfundsøkonomiske problem. Løsningen på dette problem defineres som et spørgsmål om konkurrenceevne, ikke blot på varens pris men mere som et spørgsmål om industriel omstillingsevne og teknologiske innovationer (s 75-76). Denne problemidentifikation markerer også et startskud for udviklingen af en egentlig strukturpolitik, hvor erhvervs politikken får rollen som "samfunds-

økonomisk strukturpolitik" (s 79). Fremvæksten af denne strukturpolitiske tænkning, fremholdes i bogen som en væsentlig forudsætning for forhandlingsøkonomiens etablering. Således siger forfatterne, at skiftet i fokusering fra den enkelte virksomhed til erhvervsstrukturen som sådan, via formuleringen af "netværksidealet", må ses som empiriske skift der indikerer at blandingsøkonomiens paradigme er overskredet (men ikke udelukket eller fjernet) til fordel for det forhandlingsøkonomiske (s 83).

Det er ikke en ligegyldig konstatering at tale om, at der bliver formuleret et erhvervsstrukturelt problem. Tværtimod er det afgørende at se dette skift i erhvervspolitikken som en af grundene til, at den mere direkte erhvervsstøtte mister mening i Danmark. Den direkte økonomiske erhvervsstøtte er nemlig, et udslag af en markeds- og blandingsøkonomisk forestilling om statens funktion som korrektiv i forhold til markedsuligevægte. Denne tankegang mister imidlertid legitimitet, til fordel for den strukturelle policyformulering (s 86). Istedet for en mangfoldighed af støtteordninger antager statens funktion mere karakter af at være igangsætter for "problemformuleringsprocesser" (ibid.).

Men når man (hovedsageligt fra og med anden halvdel af 1970'erne) har defineret en ny strukturpolitik, så bliver spørgsmålet om kapitalformidling centralt. Derfor benytter forfatterne mange sider på at udrede og begrunde ændringerne i relationen mellem virksomhederne, investorerne (de institutionelle). Hovedbudskabet er, at sikkerheden for investeringerne ikke længere knyttes til maskiner, fast ejendom og lignende, men derimod til "konceptikkerhed", det vil sige, at investorerne, for at stille risikovillig kapital til rådighed, vil præsenteres for et projekt der kan matche de nye definitioner af hvad det erhvervsstrukturelle problem er samt, hvordan det kan håndteres, nemlig gennem: teknologisk fornyelse, netværkssamarbejde, innovation og eksportorientering (s 89-90). I denne sammenhæng bliver det tydeligt at der sker en omdefinering af de gamle virksomhedsideal. Dels problematiseres den snævre virksomhedsrationalitet

og dels problematiseres virksomhedernes traditionelle autonomiideal. Det sidst nævnte ideal kommer i konflikt med den nye forestilling om at se virksomheden som ansvarlig både i relation til lokaløkonomien men også i forhold til den samfundsøkonomiske forestilling (90-91).

En række offentlige, semi-offentlige og private institutioner formulerer idealet om det der kaldes "den lokaløkonomisk rationelle virksomhed" (s 105). Nu handler det ikke længere om driftsøkonomiske kalkuleringer og profit sikring, men i højere grad om: lærerprocesser, kvalifikationer, kompetence og kapacitet. For at virkeliggøre disse idealer formulerer Industri- og handelsstyrelsen et "netværksprogram" der forsøger at formalisere og systematisere allerede igangværende netværksinitiativer samt starte nye (s 107). I en lang række kommuner og amter i Danmark igangsættes og videreføres netværksprogrammer. Forfatterne analyserer nogle af disse, med henblik på at vise, at det som egentlig skabes i disse programmer er *normer*. Normer for hvordan den ansvarlige virksomhed bør agere, normer for, hvorledes virksomheden bør forholde sig til andre virksomheder i netværket samt til investorer og rådgivningsorganer (s 109). Denne analyse fører forfatterne frem til en konstatering af, at der i den forhandlingsøkonomiske fase som karakteriseres af disse normproducerende netværksideal eksisterer et styringsproblem. Dette formuleres således: "Styringsproblemet handler om at opbygge institutioner, der udvikler og formidler lokal- og samfundsøkonomiske idealer om rationel virksomhed og rationelle erhvervsstrukturer. Styringsproblemet handler om at videreudvikle de lokal- og samfundsøkonomiske helhedsforestillinger og få bl.a. virksomhederne til at genkende sig selv og deres vilkår i disse" (s 116). Atter kan forfatterne på dette grundlag fremføre en kritik af stat-marked dikotomien, idet de påpeger at forhandlingsøkonomiens kendetegn bl.a. er at "det private er offentligt" og at "det økonomiske er politisk" og som trumfen kan sige, at begreberne stat og marked får "mytens karakter" (ibid.).

I et kapitel med overskriften "Mod privat erhvervspolitik?" formuleres en række helt afgørende teoretiske og principielle konsekvenser af denne udvikling henimod en forhandlingsøkonomi. Jeg ser dette kapitel som et af bogens højdepunkter.

Som det også fremgik af ovenstående citater der tale om at virksomheden ikke længere blot eksisterer i et formelt rum, men snarere i et forestillet rum. En væsentlig pointe er her, at sådanne forestillede rum ikke kan være formelt eller organisatorisk fastlagt, men derimod kan opfattes som "sociale strukturer" der kan "erobres" (s 121). Her er det vigtigt at notere sig, at staten også deltager i denne erobring idet den, som før nævnt, i forvaltningsjuridisk forstand træder ned fra sin trinøjere status og indtager rollen som "primus inter pares" (ibid). Denne *primus inter pares* status er væsentlig at holde sig for øje når man idag diskuterer statens rolle.

På det empiriske niveau beskrives tre kampanjer: Kampagnen for virksomhedsnetværk, industrilokomotiver og iværksættere. Gennem disse tre kampanjer får man et klart indtryk af, hvad der ligger i spørgsmålet "Mod privat erhvervspolitik?". Lad os se på en af disse kampanjer, nemlig netværkscampagnen, som udspilles i tidsrummet marts 1989 til december 1990 (s 128-130). Forfatterne gennemgår en række faser i kampagnen. Jeg kan her kun præsentere konklusionen der fremlæses en bestemt "...overtalelsesstruktur, hvori optræder et subjekt, et objekt og en modtager" (s 131). Objektet er selve netværket der tilbydes modtageren under et opgær med modtagerkoden der i dette tilfælde er virksomhedernes selvstændigheds tradition. Subjektet identificeres som netværksmægleren, der kan være banker, konsulenter, revisorer eller "teknologiske servicecentre" (s 131-132). Pointen er nu, at subjektet intervenserer i modtagerkoden og forsøger at smitte modtagere gennem at med entusiasme fremsætte et tilbud (om at deltage i netværk). Entusiasmen har karakter af en "...smittende begejstring for netværkets fortræffigheder. "Hyperfleksibilitet" og "eksplodingsagtig vækst i industrien" er eksempler

på begejstrede vendinger, der leveres sammen med idéen" (s 131).

Konklusionen på denne og de to andre kampanjer er interessant, idet det vises "at der på en og samme tid skabes virksomheder med en ny identitet, og etableres institutionaliserede omgivelser" (s 145).

På dette sted i bogen fremkommer en, efter min mening, yderst interessant og tankevækkende analyse af "Det formelles "forfald"" (s 146). I fokus er her tesen om, at forhandlingsøkonomien forskyder virksomhedens ansvar fra det *formelle pligtmæssige* der tilhører markedsøkonomiens adskillelse mellem moral og ret, til et *proceduralt etisk* ansvar (s 146-151). Læseren bliver med det samme klar over, at her er Habermas på spil, og der refereres da også både til Habermas' *Theory of Communicative Action* og hans *Moralbewusstsein und Kommunikatives Handeln*. Endvidere henvises til Karl Otto Apels *Towards a Transformation of Philosophy*. I disse værker formuleres en almen procedural etik som bogens forfattere tager udgangspunkt i, men samtidig distancerer sig fra gennem at sige: "Der er dog ikke tale om nogen almen procedural etik som i diskursetikken (Habermas, Apel). I diskursetikken gælder det moralske principielt og uden hensyntagen til substantiel målsætning. Ligeledes findes den korrekte beslutning kun, når kommunikationen er tvangsfri. Samtalen skal være fri for herredømme og ikke underlagt truslen om sanktionering – sådan som friheden og dens realisering via kontrakten er det i markedsøkonomien" (s 148). Forfatterne påpeger nu, at dette forhold som forfægtes af Habermas og Apel ikke er tilstede i forhandlingsøkonomien, idet etikken ikke her er almengyldig men kun er gyldig for "gensidigt forbundne aktører. Er man uinteressant i forhold til den lokal- eller samfundsøkonomiske balance, foreligger der intet ansvar. Kun de udpegede aktører er ansvarlige" (ibid.). Jeg skal her fremhæve vendingen "de udpegede aktører", idet dette sætningsled indeholder en væsentlig pointe i tesen. Det forholder sig nemlig således, at de forhandlingsøkonomiske processer gennem erobringen af de forestillede rum, og gennem forsøget på at skabe politik

gennem kampanjer, samt gennem at udbrede og implementere diskurser *samtidig* udpeger de aktører som anses relevante eller interessante for det pågældende formål. De forhandlingsøkonomiske processer er således i væsentlig grad samtidig en indikation af hvem der på et givent tidspunkt kan eller bør spille en rolle i forhold til den diskurs der er på spil.

Jeg finder denne anvendelse af Habermas og Apel overordentlig interessant. Samtidig viser det, at den type af teori som Habermas og Apel har udviklet, kan anvendes med styrke på konkrete empiriske felter for at fremlæse afgørende forandringer i samfundet. Imidlertid kunne jeg godt tænke mig, at denne diskussion var uddybet noget mere, idet jeg ikke føler mig helt overbevist om, at det *almene* i Habermas og Apels diskurs etik så let kan afvises til fordel for det *specifikke* i den forhandlingsøkonomiske procedurale etik der ligges frem i bogen. På et mere generelt plan er det som læser lidt frustrerende at se, hvorledes Habermas gennemsyrrer hele bogen, uden at forfatterne giver en mere uddybende redegørelse for hvordan og med hvilke argumenter de på den ene side lader sig inspirere af Habermas og på den anden side ligger afstand til ham. Uanset disse indvending, så mener jeg, at forfatterne har givet et tankevækkende og diskussionsåbnende perspektiv på ansvars problemets forskydning fra formelt til proceduralt etik. Et perspektiv der må hilse velkommen i den aktuelle statmarked diskussion.

Fra denne diskussion fortsætter bogens forfattere med at sige, at de forestillede rum må ses som "politiske scener under opbygning" (s 150). Dermed markeres et brud med den opfattelse at samfundet er hierarkisk opbygget med staten i toppen. Der brydes også med opfattelsen af, at virksomhedernes omgivelser er stabile (ibid.). Pointen er, at virksomhedernes omverden ikke på forhånd er givet, men netop hele tiden konstrueres. Virksomhedens omverdens relation sker gennem fire koblingsmekanismer: Forestillingskoblinger, refleksevene koblinger, temporale koblinger og personkobliger (s 152-159).

Men det er ikke bare virksomhedernes omgivelser der ændrer sig i forhandlingsøkon-

mien. Det er også ejendomsforholdene til virksomheden der ændrer sig, det vil sige, en ændring i relationen mellem *ejendom, ledelse og kontrol* (s 163). Forfatterne understreger, at de nye forestillinger der ligger i forhandlingsøkonomien betyder at ejendomsforholdene må ændres. Dette sker bl.a. gennem *ventureselskaber* oprettet i fagbevægelsens regi som f.eks. Dansk Erhvervsinvestering (s 168). Det bemærkelsesværdige er, at dette selskab udover fagbevægelsen (LO) også er sammensat af pensionskasser, fonde, banker og kreditforeninger. Med en sådan ejerkreds er man tvunget til at "bygge bro mellem endog meget forskellige kapitalgrupper inden for de rammer, som aktieselskabsretten sætter" (s 169). Forfatterne siger endvidere at dette ventureselskab kan ses som et "...laboratorium, hvori fagbevægelsen udforsker mulighederne for at effektuere klassesamarbejde på virksomhedsniveau" (ibid.). Det springende punkt i forhold til ejendomsforholdet, ledelsen og kontrollen med virksomheden er dog, at denne selskabsform forsøger at *forhandle ledelsen* af den pågældende virksomhed uden dog at overtage eller majorisere virksomheden. En sådan forhandlet ledelse der medfører *det aftalte ejerskab* sker gennem den såkaldte *aktionæroverenskomst* (s 170). Forfatterne påpeger at man allerede i 1930'erne kan se en problematisering af den neo-klassiske opfattelse af virksomheden på grund af den fremvoksende aktieselskabsform. Det er altså denne problematisering der fortsætter i skikkelse af den forhandlede ledelse og det aftalte ejerskab (ibid.). I bogen føres en lang retsdogmatisk diskussion om ejendomsbegrebets status under disse forhold. Vigtigst i denne sammenhæng er det dog at påpege, hvorledes den autoritative regulering forskydes til fordel for en kommunikativ eller forhandlet regulering (s 192).

Til sidst formuleres et program for den fremtidige forskning på dette område. Forfatterne mener, at man kan skelne mellem: a) "første orden strategisk kapacitet" der indebærer at forhandlingsøkonomien har skabt betingelser for at de enkelte aktører kan agere strategisk rationelt, og b) "anden orden strategisk kapacitet" der indebærer "betingelser for at ak-

tørerne i fælleskab kan formulerer kollektive strategier og individuelt tilpasse sig disse" (s 198). Den fremtidige forskning, siger de, må koncentrere sig på dette sidste punkt, idet man endnu ikke har tilstrækkelige empiriske beviser for at beskrive de processer der foregår her.

Denne bog tilfører den aktuelle stat-marked diskussion samt diskussionen om politikens muligheder i det moderne samfund, en lang række perspektivrige empiriske analyser og teoretiske refleksioner.

Bogen er et forfriskende opgør med den herskende tendens til at hævde markedet fremfor staten som allokering- og beslutningsmekanisme. Istedet investeres i at vise hvorfor stat-marked figuren ikke længere er gangbar. Dette

betyder dog ikke at markedet eller staten ikke eksisterer længere, men blot at de eksisterer under institutionelle betingelser der gør det mindre meningsfuldt at se dem som antagonistisk. Idag findes ingen definitiv grænse mellem stat og marked, men derimod et komplekst og labilt interaktionsmønster der hele tiden konstrueres og omdefinerer grænserne. Der ved sættes nye betingelser, ikke bare for samfundsforskningen men i høj grad også for den samfundspædagogiske diskussion og politikformulering.

Thomas Achen

Till redaktionen insända skrifter

Johannes Andersen m fl, *Medborgerskab. Demokrati og politisk deltagelse*. Herning 1993: Systime

Per Bakke – Per Saugstad, red, *Innvandring. Fakta og problemer*. Oslo 1993: Ad Notam Gyldendal

Harald Baldersheim, red, *Ledelse og innovasjon i kommunene*. Oslo 1993: Tano

Nils Bredsdorff, *Forvaltningspolitik og forvaltningsreformer*. Roskilde 1993: Roskilde Universitetsbibliotek

Peter Munk Christiansen, *Det frie marked – den forhandlede økonomi*. Köpenhamn 1993: Jurist- og Økonomforbundets Forlag

Michael Clarke – John Stewart, *Verksamhetsledning i kommuner. Ett helhetsperspektiv*. Övers. Lars Göran Larsson. Lund 1993: Studentlitteratur

Sven-Olof Collin – Lennart Hansson, red, *Kommuner och landsting i förändring*. Lund 1993: Studentlitteratur

Margot Ely m fl, *Kvalitativ forskningsmetodik i praktiken – cirklar inom cirklar*. Övers. Carl G Liungman. Lund 1993: Studentlitteratur

Carl le Grand, Ryszard Szulkin, Michael Tähhlin, red, *Sveriges Arbetsplatser – Organisation,*

personalutveckling, styrning. Stockholm 1993: SNS

Gustafsson, Gunnel, red, 1993. *Demokrati i förändring. Svenska kommuner och landsting i det lokala välfärdssamhället*. Stockholm: Publica
Shaun Hargraves-Heap, *Rationalitet och ekonomisk teori*. Övers. Carl G Liungman. Lund 1993: Studentlitteratur

Inge Hedlund, *Förvaltningsförfarandet vid taxering*. Lund 1993: Studentlitteratur

Jörgen Hermansson, *Politik som intressekamp. Parlamentariskt beslutsfattande och organiserade intressen i Sverige*. Stockholm 1993: Nordstedts Juridik

Douglas A Hibbs, Jr, *Solidarity or Egoism?* Aarhus 1993: Aarhus University Press

Flemming Ibsen – Jørgen Stamhus, *Decentral lønfastsættelse – en virksomhedsundersøgelse*. København 1993: Jurist- og Økonomforbundets Forlag

Anders Todal Jenssen, *Verdivalg. Ny massepolitikk i Norge*. Oslo 1993: Ad Notam Gyldendal

Gunnar Jervas, *Flyktningexplosionen – vår tids ödeskris? Världspolitikens Dagsfrågor 9* 1993

Maj-Britt Johansson Lindfors, *Att utveckla kunskap. Om metodologiska och andra vägval vid samhällsvetenskaplig kunskapsbildning*. Lund 1993: Studentlitteratur

Tim Knudsen, *Den danske stat i Europa*. København 1993: Jurist- og Økonomforbundets Forlag

- Björn Kumm, Jordens urbefolkningar i kamp för sina rättigheter. *Världspolitikkens Dagsfrågor* 8 1993
- Britta Lövgren m fl, *Svensk politisk historia. En kommenterad litteraturöversikt*. Uppsala 1993: HSNR
- Alistair McAlpine, *Tjänaren*. Stockholm 1993: Timbro
- Gunnar Viby Mogensen, *Danes and Their Politicians*. Aarhus 1993: Aarhus University Press
- Ann-Sofie Nilsson, Socialismo o muerte? Kubas framtid i frihet. *Världspolitikkens Dagsfrågor* 7 1993
- Olof Petersson, *Svensk politik*. Stockholm 1993: Publica
- Olof Petersson – Donald Söderlind, *Förvaltningspolitik*. 2 uppl. Stockholm 1993: Publica
- Stanley A Renshon, ed, *The Political Psychology of the Gulf War. Leaders, Publics, and the Process of Conflict*. Pittsburgh 1993: University of Pittsburgh Press
- Göran Skogh – Jan-Erik Lane, *Äganderätten i Sverige. En lärobok i rättsekonomi*. Stockholm 1993: SNS
- Gunnar Skogmar, *Nuclear Triangle*. Köpenhamn 1993: Copenhagen Political Studies Press
- Jan Ström, Vart är EG på väg? *Världspolitikkens Dagsfrågor* 10 1993
- Ann-Charlotte Ståhlberg, *Våra pensionssystem*. Stockholm 1993: SNS
- Charles Taylor, Michael Sandel, Alasdair MacIntyre, Charles Murray, *Gemenskaparna*. Urval av Emil Uddhammar. Stockholm 1993: Timbro
- Daniel Viklund, *Att förstå EG. Sveriges framtid i Europa*. 3 uppl. Stockholm 1993: Norstedts Juridik

Medarbetare i Statsvetenskaplig Tidskrift

Kjell Goldmann är professor i statsvetenskap i Stockholm

Jan Olsson är verksam vid institutionen för samhällsvetenskap och vid Novemus i Örebro

Magnus Karlsson är verksam vid Tema Teknik i Linköping

Joseph B Board, Jr är professor i political science vid Union College, Schenectady

Cand. polit. *Raino Malmes* är förste amanuensis vid Institutet för statsvetenskap i Oslo

Fil dr *Mats Lundström* är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala

Thomas Achen är verksam vid Tema Teknik i Linköping

Docent *Ulf Bjereld* är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg